

Föreningen för Västgötalitteratur



Meddelande

År 2025

NR 3

2025-08-25

Gunnar Wennerberg anländer till Uppsala station



Gunnar Wennerberg utanför stationshuset vid ankomsten till vårfesten, Uppsala 1901

Sista gången som Gunnar Wennerberg (1817-1901) besökte Uppsala var i maj 1901. Vid järnvägsstationen mötte studentkåren under fanor och standar. Hela familjen Wennerberg – barn, barnbarn, andra släktingar och vänner – var studentkårens gäster. För många i Uppsala var han en ikon och något av en idol. Det var han som skrivit *Gluntarne* som så träffsäkert tolkat Uppsalastudentens tankar. Var gång de sjöngs kom man ihåg honom som varit en student, nästan överläggare, som deltagit i det litterära livet i staden och som förkroppsligade studentens längtan efter framgång och upphöjelse. 1901 var det femtio år sedan de slutgiltigt hade utkommit i tryck.

Wennerberg talade på majfesten den 15 maj i *Botanicum*.

Det var här och nu som han lutad mot en av *Botanicums* kolonner, iförd frack och studentmössa, ljus överrock och med Serafimerordens blåa band över fracken, höll sitt sista stora tal. Ett annorlunda tal som handlade om den gamle som nu var redo att gå in i gravhögen – en bild av döden, hans egen död.

Efter det att Wennerberg varit i Uppsala åkte han till hembygden och besökte sin dotter på Läckö Kungsgård utanför Lidköping. Här avlider han den 24 augusti 1901. Den sista sång han hörde var när de församlade studenterna från de Nordiska länderna utanför Kungsgården sjöng hans *Hör oss, Svea* som han komponerat 1853. Begravningen hölls i Lidköpings kyrka den 28 augusti och han gravsattes senare på Odensvi kyrkogård där hans hustru Hedda född Cronstedt vilade sedan tidigare.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0707-42 65 18
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0705-78 56 34
gerd@vastgotalitteratur.nu

Vice ordf.: Johnny Hagberg, Skara. 0705-50 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0707-76 68 80
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0707-42 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda. 0706-51 53 53
anne.andersson@telia.com

Peter Johansson, Vänersborg. 0705-44 75 39
peter.f.johansson@vgregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 0705-31 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Maria Hörnlund, Skara. 0707-19 55 09
maria.hornlund@gmail.com

Ulf Lycke, Alingsås. 0704-44 50 09
ulf.lycke@outlook.com

Årsavgift 2025: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.
Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Anders & Lena Assmundsgård, Fåglum
Martin Bredberg, Gunnilse
Jesper Eklöv, Hällekis
Axel Sparrmark, Göteborg
Lars Thuresson, Partille
Katarina Vikström, Töreboda
Lena Ånimmer, Bromma

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som "vän" till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 9994 följare och 898 gillare! Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram. Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

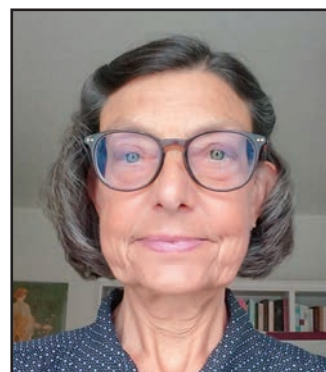
Nya i styrelsen



Ulf Lycke

I och med valen till föreningens styrelse uppmanades vi nya medlemmar att avge en kort presentation av oss själva. Jag är född i Alingsås 1957 och uppvuxen i staden. Efter studier vid universitetet i Göteborg blev jag adjunkt i historia och samhällskunskap vid gymnasiet i Nyköping. I samband med pensioneringen flyttade min fru och jag till Alingsås. Redan som barn var jag intresserad av historia och ville hellre att mamma skulle läsa realskolans historiebok än sagor. I hemmet fanns det Alingsåslitteratur, till exempel Ewalds skrifter. Gustaf Ewald var en man som jag såg i min barndom. Under tonåren började jag så smått samla Västgötalitteratur och för femtio år sedan gick jag med i föreningen.

Jag har skrivit två Alingsåsböcker och tycker också om att skriva i föreningens publikation. Mina mål som styrelsemedlem är att verka för att fler handskrifter ges ut i tryck och att litteratur från Älvsborgs län och Göteborg skall uppmärksammas mer än idag.



Maria Hörnlund, pensionerad bibliotekarie, Skara.

Efter studier vid Uppsala universitet och Bibliotekshögskolan i Borås har jag bl a arbetat på Kungl. Bibliotekets katalogavdelningar, på Stadsbiblioteket i Mariestad med ansvar för Västgötasamlingen och på Kulturvård/Dacapo (GU) där jag ansvarade för institutionens bibliotek i Mariestad. Jag har ägnat mycket tid åt att söka och förvärva äldre litteratur, standardverk inom institutionens ämnesområden, som sedan länge varit slutsålda och där antikvariat och boksamlingar lämnat värdefulla bidrag till samlingarna. Ett angeläget och intressant arbete där Föreningen för Västgötalitteratur bidrar till att bevara ett ovärderligt kulturarv.

Det jag vill verka för med mitt engagemang i föreningen är att hitta nya hem till böcker som förtjänar ett långt liv i bokhyllan hos läsare och bokälskare. Föreningens arbete med boksamlingar, auktionskataloger och bokauktioner är de områden där jag hoppas kunna vara behjälplig.

John Wolds boksamling och exlibris



Bokhandlaren John Wold efterlämnade vid sin död 1942 en omfattande boksamling som testamenterades till Riddare Templet Veritas av Tempel Riddare Orden i Borås.

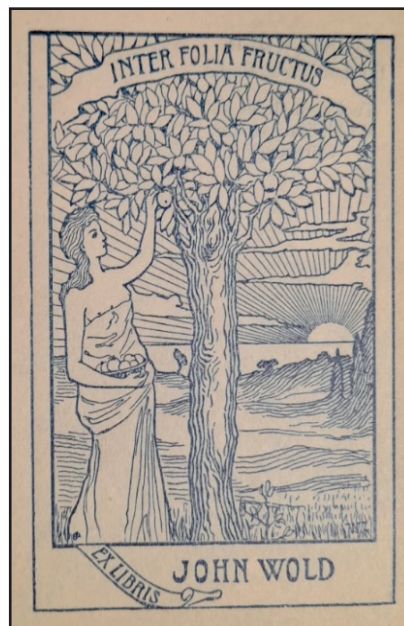
Wold föddes i Borås 1863 och arbetade som bokhandelsassistent i Göteborg, Halmstad och Pietå innan han 1892 fick anställning i Jungbecks bokhandel i Borås. 1899 köpte han Björck & Österbergs bokhandel vid Hötorget. Han inträdde 1882 i Godtemplarorden och 1903 i Tempel Riddare Orden. Boksamlingen domineras av nykterhets- och ordensrelaterad litteratur, samt lokalhistoria.

Samlingen innehåller många rariteter och kuriositeter, t. ex. en av de tidigaste svenska nykterhetsskrifterna, Olaus Laurentii Fernanders *Theatrum Tragicum Ebriosorum* (Stockholm 1695). Bror Olsson beskriver den som ”ytterligt sällsynt (jag har på 20 år inte sett mer än ett exemplar i handeln, på Per Hiertas auktion 1932, då den gick till 51 kr.)”.¹ Tyvärr framgår det inte hur Wolds exemplar är införskaffat. En tidigare ägare har antecknat att den är inköpt på marknad i Örebro år 1700.

Bland tryckta västgötska nykterhetspredikningar kan kyrkoherden i Falköping O. Linnarssons predikan i Kinneveds kyrka 13 oktober 1844 (tryckt i Stockholm 1845) framhållas. Linnarsson anmärker på att igen nykterhetsförening har bildats i församlingen, vilket han starkt uppmanar till. För: ”Behöfwa icke i hwarje Församling de som nitälska för den goda saken, inbördes befästa och stärka hwarandra genom den närmaste föreningen?”



1 Bror Olsson, *Postillor och plagiat. Uppsatser om böcker, författare och samlare*, Malmö 1954, s. 9.



Exlibris tecknat 1898 av Waldemar Zachrisson, Göteborg.



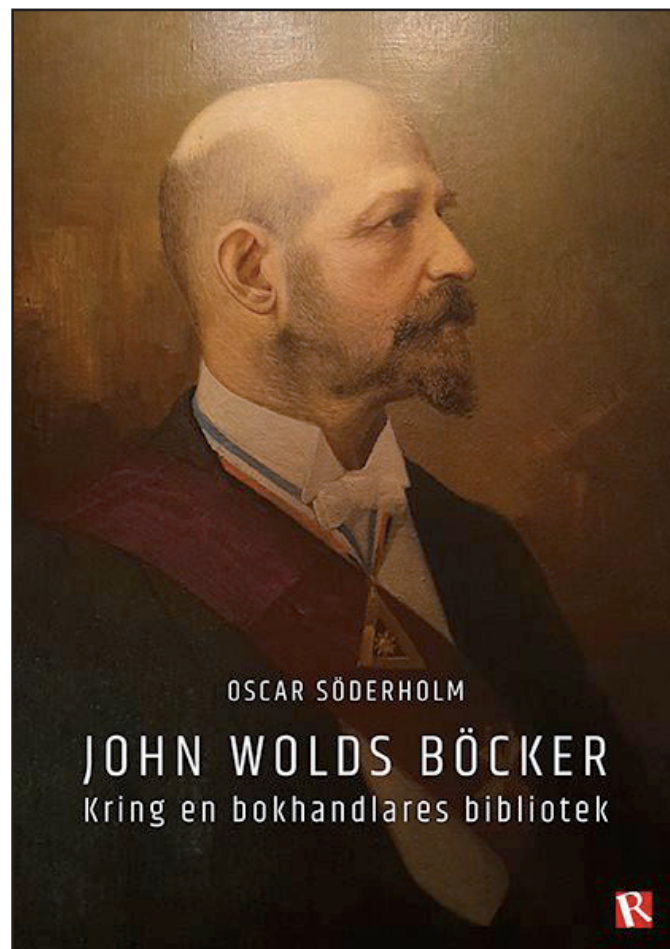
Wolds alternativexlibris som användes i litteratur av mindre uppbygglig karaktär. Tecknat av Bernhard Ell, 1897.

Samlingen innehåller en del handskrifter, bl. a. en opublicerad dikt av Wilhelmina Stålberg, daterad 1865. Bland skönlitteraturen utmärker sig tio band med Wilhelm von Brauns skrifter. *Farbror Mårten. Poetisk kalender* (Stockholm 1858) har på försättsbladet en dedikation till fröken Ch. Crusenstolpe ”från hennes gamle beundrare författaren”. Charlotta Crusenstolpe var dotter till Magnus Jacob Crusenstolpe. Dennes *Morianen eller Holstein-Gottorpska huset i Sverige* (5 vol., Stockholm 1880) finns också i biblioteket.

Wold gav själv ut en del böcker, bland annat av folkloristen Klas Olofsson. 1919 gjorde han ett nytryck av en av sina alkoholhistoriska småskrifter; Johan Peter Kjellbergs (1768–1832) *Brännvinet. Smäländskt rimförsök vid början af året 1812* (tryckt i Norrköping, där Kjellberg var lärare vid ebersteinska lancasterskolan, 1812). Han gav också ut en filatelistisk handbok: Wold var en engagerad medlem i Borås filatelistsällskap. Hans ex libris samling köptes av läroverksadjunkten Gösta Ahlstrand i Borås. Han samlade också bokhandelsrelaterade firmaetiketter; dessa finns kvar.

Det äldsta ordensrelaterade trycket i samlingen är *Tal, hållit för De Redligas Samfund, i slutet af October Månad 1788* (Göteborg 1788). En del Par Bricole skrifter, särskilt accidenstryck från Götha PB, finns i ordensavdelningen. Par Bricole var det äldsta och numerärt starkaste sällskapet i Borås, men medlemskap var förstås av ideologiska skäl uteslutet för Wold.

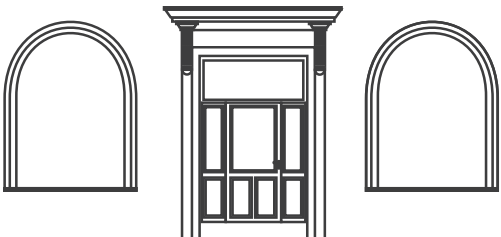
Tre uppsättningar mahjongspel är instuvade bland böckerna. Spelet som introducerades i västvärlden i början av 1900-talet blev en klassmarkör förknippad med exklusiv klubbmiljö och passade förmodligen bättre hos tempelriddarna än godtemplarna.



154 s., illustrerad. Beställes genom litenupplaga.se

Oscar Söderholm

MATS REHNSTRÖM
Rara böcker, bibliografi & handskrifter



**ANMÄL DIG FÖR ANTIKVARIATETS
NYHETSBREV**

- De skickas till abonnenterna via E-POST
- Nyhetsbrevet distribueras i PDF-FORMAT
- De utkommer med en till två veckors mellanrum.

ANMÄLAN GÖRS ANTINGEN VIA E-POST:
rebnstroem@svaf.se

ELLER VIA FORMULÄRET PÅ VÅR HEMSIDA:
www.matsrebnstroem.se

Hästen och människan



Rubriken ovan är även titeln på Charlotte Borgeruds senaste bok. Boken är inte en renodlad västgötabok men med tanke på hästens oerhört viktiga betydelse i människans historia, Västergötland inget undantag, är boken väl värd att uppmärksamma.

Författaren är historiker och på 282 sidor får man ta del av hennes gedigna forskningsresultat. Det fyrbenta djuret har tidigare betytt enormt mycket, och delvis även i dagens moderna samhälle.

Otaliga är de områden hästen har använts inom men kanske främst i jordbruket, transporter, industrin, på slagfälten och numera inom sport och fritid. I Sverige finns i dag cirka 360 000 hästar. Det kan jämföras med antalet hästar i Sverige i början av 1800-talet som då uppgick till cirka 400 000.

Man vet i dag inte när och var hästen domesticerades. Kanske har det skett samtidigt på flera platser, oberoende av varandra.

Människan har under tusentals år förädlat växter och djur. Hästen är inget undantag då man velat ha hästar i olika storlekar, uthålliga eller snabba och så vidare, beroende på om hästen skulle vara en arbetshäst, ridhäst eller stridshäst. Man har fått ut än mer av hästen när viktiga uppfinningar som sadeln, tränset, stigbygeln och annan hästutrustning tillkom.

Hundar i all ära som sällskap, vid jakt och vakthållning, men hästen bör nog räknas som människans bästa vän, i alla fall historiskt. Hästen hjälpte oss att industrialisera världen. En motors effekt omnämns i hästkrafter, vilket säger en del.

Alla har i dag möjlighet att skaffa en häst, en snidad dalahäst, vilket inte ska underskattas.

Niklas Krantz

FLOBY ANTIKVARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)

Tfn 0515 40940, 40773

Bengt Erik Båld – en lycklig tillfällighetsskald

Den 1 september 1825 avled Bengt Erik Båld. Han var då endast 32 år gammal. Dödsorsaken var lungsot. 1826 utkommer genom boktryckare Johan Qvist i Vänersborg ett litet häfte om 82 sidor med titeln *Vitterhets-försök*.

Båld kom från ett officershem. Hans föräldrar var regements-kvartermästaren Fredrik Båld och Fredrika Elfman. Han var född på Stora Weka i Sätuna församling i Broddetorps pastorat och blev 1813 blev student i Uppsala. Redan efter två års universitetsstudier var han kollega vid Lidköpings skola och prästvigdes 1816. 1818 flyttade han till Vänersborg för att bli andre kollega vid trivialskolan. Snart drabbade lungsoten honom och han bröts ned av sjukdomen och den 1 september 1825 avled han i Vänersborg, där han också begravdes. "Magister Båld" bodde vid sin död i guldsmeden Enbergs hus, N: o 105-106 i kvarteret Rosen.

I Warholms Herdaminne finns förutom ovan angivna data endast den upplysningen om honom: «Han var en lycklig tillfällighetsskald». Båld skulle vara alldeles glömd, om inte hans vänner sört för att rädda hans namn åt eftervärlden genom att utge en del av hans dikter.

Häftet innehåller i huvudsak personverser från Lidköpings- och Vänersborgstrakten. Dikterna anges i förordet inte vara avsedda för allmänheten och den yttersta orsaken var att inkomsten av försålda exemplar "är ämnad till en enkel Minnesvård på den graf, der kroppshyddan af den ovanligt älskelige, alltförtidigt bortgångne och länge saknade Collegan vid Wenersborgs TrivialSchola, Bengt Erik Båld hvilar."

De intressantaste av de Båldska dikterna är en avdelning, som innehåller poesi, till och om personer i de samhällen där Båld verkat. Avdelningen inleds med en födelsedagshyllning från 1821 «På Prosten G-r W. Födelsedag den 16 Maj 1821», som är till Gunnar Wennerberg i Lidköping. Denne var född den 16 maj 1782 i Norra Björke och blev kyrkoherde i Lidköping 1816. Han verkade som sådan i 43 år i staden. Han var fader till sonen med samma namn, Gunnar Wennerberg (1817-1901), Gluntarnas skald.

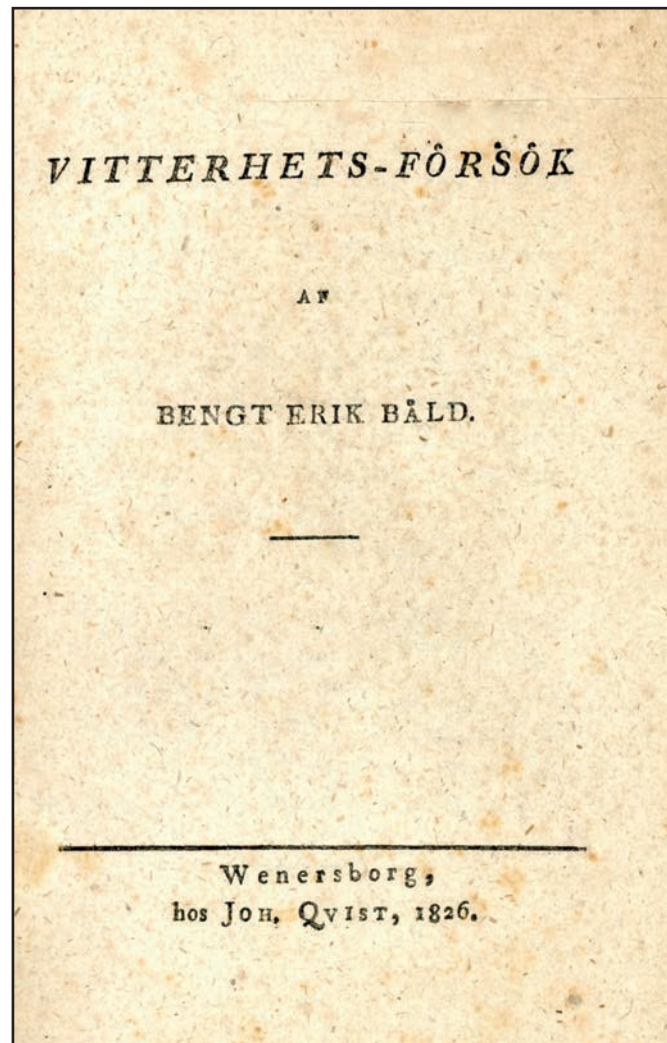
Från 1822 finns en dikt vid rådmannen N[iclas] Söllschers grav. Denne var en betydande man och från 1786 rådmann i Vänersborg.

Från 1822 återfinns en "Afskeds-Sång till Fredrik Rådberg, af några Vänner i Wänersborg.» Rådberg var född i Vänersborg 1789 och son till regementskrivaren och titulära krigsrådet Anders Rådberg och Carolina Maria Thornton. Han avlade hovrättsexamen i Uppsala 1806 och blev filosofie magister 1818. Sedan han en tid varit predikant och skollärare i Fogelvik i Sörmland, blev han rektor vid Nya Elementarläroverket i Stockholm och efter en kort tid som komminister i Tengene, utnämndes han 1835 till samma befattning i Vänersborg, där han dog 1853. Han gav ut flera lärda verk och skaldestycken och ansågs på sin tid som en djupsinnig tänkare.

1823 skrivs en födelsedagsdikt till prosten i Flo: "På Prosten Malmstens Födelsedag den 30 October 1823". I dikten talas om hur minnet av de verksamma åren ännu förgyller höstdagarna för den gamle prosten, som inte var mera än fyrtionio år!

Båld hyllar även "Herr Borgmästaren A. Sandberg, på dess installationsdag" år 1824. I diktens sista strof antyder han Sandbergs förestående giftermål och slutar med en skål för Sandberg och hans fästmö, fröken Kaffe.

Den 11 april 1824 skaldar han "Vid Fru Inga Hel. Agrells Graf..." Hustrun till rådmannen Olof Agrell, Inga Helena, född Browall, avled 68 år gammal. «Uti henne gamla världen from och ärlig levde än slutet var hon jämt för flärden men av plikten trogen vän.» Han talar också tröstens ord till den efterlämnade maken, som han lovar ett snart återseende. Båld blev sannspådd



då Olof Agrell dog inom en månad efter sin hustru.

Samma år, 1824, uppträder Båld den 13 oktober som bröllopsskald, då hans vän slottspredikanten Sven Fredell firade sitt bröllop med demoiselle Anna Greta Röding. Fredell var komminister i Vassända, och hans maka var dotter till en av det dåtida Vänersborgs mera betydande hantverkare, sämskmakaremästaren Anders Röding och hans maka Anna Helena Dahlbeck.

Året 1825, hans sista levnadsår, diktade han "Vid Doctor E. F. Schoughs och Fröken Hellevid Zelows Bröllopp den 20 Jan. 1825". Ebbe Schoug var född i Kalmar 1796 och son av överinspektören och sjö tullkontrollören Hans Fredrik Schoug och Ulrika Sofia Borg. Ebbe Schoug kom till Uppsala 1812 och var där en av Erik Johan Stagnelius fåtaliga vänner. Stagnelius deltog i hans examensfest 1814 och hyllade honom med en dikt. Schoug blev lasaretsläkare i Vänersborg och dog 1828 som läkare i Åmål.

Bland det sista Båld skrev rörde den friherrliga familjen Haij på Onsjö. Till fröknarna Louise och Natalia Haij skriver han dikter i deras minnesböcker. Louise var född 1816 och var år 1825, då han diktade till hennes födelsedag, endast nio år. Louise Haij dog ogift redan 1838.

Bålds dikter uttrycker precis det som Warholms herdaminne säger: En lycklig tillfällighetsskald.

Johnny Hagberg

Karduansmakare Petter Blomqvist och ett tryckfrihetsmål i 1800-talets Vänersborg



Karduansmakarmästaren Petter Blomqvist poserar i fotoateljén någon gång under 1850-talet.

Saltpappersfoto, fotograf okänd. (Vänersborgs Söners Gille)

I Vänersborgs Söners Gilles arkiv finns en sällan sedd skrift, *"Reflexioner uti åtskilliga moraliska, politiska och ekonomiska allmänna ämnen jemte berättelser och poemer m.m."*. Skriften, som omfattar 111 sidor är sammanbunden med 52-sidig "fortsättning" på den första. De båda skrifterna är tryckta hos Johan Qvist i Vänersborg år 1838. Författaren var en för de flesta personer i Vänersborg vid tiden mycket välkänd och färgstark person vars främsta kännetecken knappast kan sägas ha varit diplomati eller konflikträdsla. Hans namn var Petter Blomqvist, till yrket var han karduansmakarmästare och skulle få spela huvudrollen i ett tryckfrihetsmål som gick förlorad för honom i 1800-talets Vänersborg.

Blomqvist, som var född i Småland 1788, kom tidigt att välja garverihantverket och med specialitet karduansmakeri, det vill säga garvande av finare skinn. Efter en lärlingstid hos karduansmakarmästaren Jonas Sandberg i Jönköping flyttade Blomqvist till Vänersborg 1812 för tjänst hos garvaren Olof Dahllöf. Efter endast tre år i staden flyttade Blomqvist till Kristinehamn som garvargesäll hos stadens älderman inom skrätet, Johan Broström. Tiden i Kristinehamn blev inte lång och redan efter ett år, 1816, återflyttade Blomqvist till Vänersborg där han i november samma år ansökte om burskap för att öppna eget karduansmakeri i staden. Mot hans ansökan protesterade dock övriga karduansmakare i Vänersborg vilka ansåg att det redan fanns tillräckligt många inom yrket och att det då

skulle bli en för stor konkurrens om uppdragen. Magistraten valde då att ge efter och avtog Blomqvists ansökan även om de menade att han ägde flerårig erfarenhet som gesäll och ägde skicklighet i yrket. Förmodligen överklagade Blomqvist beslutet till kommerskollegium för redan året därpå, 1817, vann han sitt eftersökta burskap. Om det faktum att Blomqvist sommaren samma år gifte sig med Cajsa Maria Brun, änka efter den tidigare garvaren Anders Lidman, hade betydelse för hans etablering får vara osagt.

Mycket snart kom Blomqvist att framstå som en person vilken inte sällan hamnade i konflikt med såväl enskilda som myndigheter. Han blev känd för ett hetsigt temperament och en stridbarhet där han inte var rädd för att gå i öppen konflikt med stadens och samhällets ledande personer. Det var också hans syn på dessa personer som tydligt kom till uttryck i den ovan nämnda skriften och grunden för det tryckfrihetsåtal som väcktes 1838.

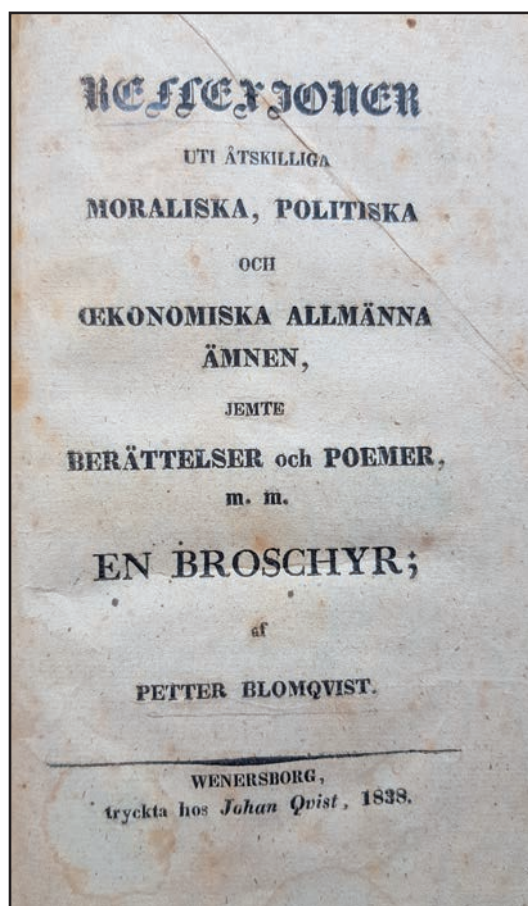
De dryga hundra sidorna i skriften är fyllda med ett stort antal fristående kommentarer, betraktelser och rimmade verser där Blomqvist framstår som något av en revolutionär. Han går i sina texter till kraftiga angrepp mot den överklass som han benämner *"Adeln eller Krigare-Casten"* och emot i stort sett alla nivåer av tjänstemän inom offentlig förvaltning liksom mot prästerskapet. Genomgående såg han dessa grupper befolkas av personer vilka på alla upptänkliga sätt berikade sig själva på folkets bekostnad. Girighet och dubbelmoral menade han gick hand i hand.

Ett exempel, bland otaliga, på Blomqvists angrepp kan man se i följande citat; *"Adeln eller Krigare-Casten är som hvar och en vet alltid fallen för det lysande och förgyllda, och hvilket äfven af dem lätt kan förvärfvas, medelst dels krigets (ofta tvätydiga rätt), dels Diplomatens konstiga och mångtydiga Politiska vändningar, hvarmed Casten vanligtvis söker sin egen fördel på Folkets bekostnad, ehuru mycket det än ropas och skrifves om Folkets väl"*. Även den begynnande nykterhetsrörelsen föraktades av Blomqvist som menade att denna rörelse oftast styrdes av överheten som förskingrade nykterhetskassorna och använde medlen till *"Bränvins-Fabriksanläggningar, men väl till Punschdrickning"*.

När Blomqvists skrift låg färdig i tryck kom lands- och stadsfiskal Mattias Beckman i Vänersborg att väcka ett tryckfrihetsåtal mot Blomqvist med motiveringen att han *"i skriften förekommande lögnaktiga uppgifter och vrängda framställningar till allmänhetens förvillande och förledande förbrutit sig"*. När åtal väcktes beslutade hovkansler August von Hartmansdorff att hela upplagan av Blomqvists skrift om 500 exemplar skulle tas i kvarstad. Hartmansdorffs lokala ombud, vice pastorn Anders Sjöberg, såg till att skrifterna hämtades på tryckeriet Varifrån Blomqvist själv endast hunnit fått med sig ett fåtal exemplar.

Inför det att fallet skulle upp i rådhusrätten fick såväl åklagaren som Blomqvist välja representanter för den jury som skulle bistå rätten. Den 2 juni kom så slutligen domstolen med sitt utslag vilket helt friade Blomqvist med en övervägande majoritet där sju av nio ledamöter ställde sig bakom frikännandet. Skrifterna som tagits i kvarstad lämnades samtidigt åter till Blomqvist. Man ansåg visserligen att det fanns grund för att saken prövats men såg inte att det Blomqvist författat skulle varit emot lagen. En viktig orsak till frikännandet torde vara att Blomqvist aldrig gått till personangrepp eller på annat sätt namngivit någon utan mer generellt kritiserat förhållanden i samhället.

Att Blomqvist inte endast var i konflikt med personer ur de



Titelbladet till den skrift som 1838 innebar att tryckfrihetsåtal väcktes mot Petter Blomqvist.

högre samhällsklasserna eller tjänstemän i offentlig verksamhet vittnar också en anteckning från Vänersborgs husförhörlängd 1839 där det står att läsa att Blomqvist "inför pastor Sjöberg undergått sista varningsgraden för oenig sammanlevnad med sin hustru och av rotemästaren Danelius blivit anmäld till undergående av den 2:dra. Får icke begå HH Nattvard förrän han lovat bortlägga sin trätighet och oförsonlighet". Att förhållandet mellan makarna inte var det bästa framstår med tydlighet men att det var samma vice pastor Sjöberg som var del i åtalet mot Blomqvist måste ha givit en extra påfrestning för denna mer privata tillrättavisning och hot. Kanske kändes det också på något sätt som en möjlighet för Sjöberg att ge tillbaka.

Även om Blomqvists kritik mot dem han ansåg vara en överhet var hård och utan nåd var han osvikligt lojal mot den högsta överheten. Han var nämligen en sann rojalist och kunde inte nog uttrycka sin beundran för landets kung Karl XIV Johan. Omtalad på sin tid blev den särskilda hyllningssång Blomqvist författade till kungens ära då denne i december 1838, samma år som tryckfrihetsåtalet väcktes, passerade Vänersborg på genomresa. På Carl Micael Bellmans melodi till "Gustafs skål" diktade Blomqvist en sång på fyra verser där den andra visar hur han såg kungen som en folkets beskyddare mot dem som han ansåg som varande överklass och korrupta tjänstemän;

Store Drott! – Skydda sanning, Rätt och Lagar!

Himlen blott, – räknar på våra dagar:

Akta på! – visa Männers Lära!

Låt Din Ära, - ej förtära, sig, -ell, stilla stå!?

Detta Blomqvists poetiska alster där kungen hyllades kunde omöjligt bli föremål för något åtal. Däremot hindrades inte hans motståndare att raljera över detsamma och anonymt publicera en niddikt på samma versmått;

Förr du ung – Tumlade på vida fältet.

Nu du tung – vid karet spänner bältet

Lev du sällt – ibland skinn och hudar.....

Det skulle ta ytterligare några år innan Blomqvist lade ner pennan och ett antal liknande skrifter som den här nämnda utkom under de närmsta åren, den sista "Monolog" år 1850.

Sina många kontroverser till trots lyckades Blomqvist ändå driva sin garveriverksamhet vidare under en lång följd av år. Till skråets älderman i Vänersborg valdes han 1827 och med ett kort avbrott drev han sin verkstad fram till 1848 då han avsåg sig burskapet. Blomqvist avled i Vänersborg den 29 oktober 1866 av "älderdom" och hade då lyckats överleva den omfattande koleraepidemi som månaderna innan härjat staden. När prästen samtidigt noterade att Blomqvist inte på många år tagit Herrens Heliga Nattvard torde det inte bero på att han inte längre fick göra så, Sjöberg var avliden sedan flera år, utan snarare på hans misstro mot prästerskapet och kanske en långsinthet mot att han en gång blivit Nattvarden förvägrad.

Peter Johansson

På ren och oförfalskad västgötska

Ungefär 15 år tillbaka i tiden får författaren Andreas Jansson en kopia av handskrivna historier "på ren och oförfalskad västgötska". Han bestämmer sig då för att reda i dessa historier: vilka handlade de om, och var bodde människorna? Och vad stod det egentligen i dessa handskrivna papper? Efter 15 år har historierna i sig och historierna kring historierna nu blivit en bok.

Så västgöte jag är, inser jag att även jag måste läsa delar av boken högt för mig själv för att förstå vad där sägs. Men ett är sant och visst – de är verkligen på ren och oförfalskad västgötska!

Men låt oss börja från början: Johan Rupertsson föddes på Ön i Tärby socken år 1892. De historier han återger är berättelser som han upplevt eller hört talas om under uppväxttiden. Några av berättelserna utspelar sig också före hans tid. De flesta utspelar sig i eller runt hemsocknen, framför allt i Fristad, Tärby och Finnekumla by i Rångedala. Men det finns händelser från Varmum, Härna, Södra Ving, Bredared mm.

Under en längre sjukdomstid senare i livet skrev Johan Rupertsson ned sina berättelser. Hans dotter förvaldade dem och en kusin till dottern överlämnade så en kopia av dem till ovan nämnde författare: Andreas Jansson – bosatt på Ön i Tärby! Rupertsson själv avled 1960.

I boken möter vi personligheter som Soffimoster, Laggkärleksmäkaren i Tärby, och prostén Noraeus i Fristad, men också Gresen i Fennakömla och många fler.

Jansson återger inte bara historierna, han redovisar originalen och diskuterar uttal och stavning, och har lagt stor möda på ett gediget personregister. Jag anar många timmars släktforskning bakom dessa sidor. Boken avslutas med några få sidor av släktavlor och kartor över var personerna bodde – och däremellan: – en ordlista, som var och en kan behöva, trots att en talar på ren och oförfalskad västgötska.

Lena Floberg

Mjukband, 164 sidor, illustrerad

ISBN978-91-985349-6-2

Pris: 120 kronor + porto 250 gram

Beställes av författaren: andreas.jansson@combinations.se

Margaretha Benzelius – ett kvinnoöde i 1700-talets Sverige



Akvarell med motiv från 1770-talets Uppsala av Elias Martin

Vid läsning av Fant/Låstboms *Upsala stifts herdaminne I*, 1842, s. 42 blev jag intresserad av biskopsdottern Margaretha Benzelius som i herdaminnet står som skild från professor Andreas Norrelius. Vad berodde skilsmässan på? Händelsen måste ha varit skandalartad vid denna tid i det lilla Uppsala?

Fyra ärkebiskopar Benzelius

Låt oss se på familjen Benzelius. Margarethas fader Eric Benzelius d.y. var son till ärkebiskopen Eric Benzelius d.ä. (1632–1709). Erik den yngre, var född 1675 i Uppsala, död 1743. Han var biskop i Göteborgs stift 1726–1731, i Linköpings stift 1731–1742 och ärkebiskop 1742–1743 samt talman i prästeståndet från 1740. Han kom också att efterträdas av två bröder på ärkebiskopsstolen; Jacob och Henrik, vilket betydde att ärkebiskopsstolen innehades av fyra präster ur familjen Benzelius.

Margarethas mor var Jesper Swedbergs dotter

Eric Benzelius d.y. dotter Margaretha föddes 1708 då han var *Academi Bibliothecarie* i Uppsala. Året därpå prästvigdes han. Modern var Jesper Swedbergs dotter Anna (1686–1766), adlad Swedenborg. Tillsammans föddes 10 barn i familjen och som det brukar vara skall någon vara sorgebarnet i en så stor familj och det blev utan tvekan Margaretha.

Resonemangsäktenskap

När pappan 1726 blev biskop i Göteborg ville inte Margaretha flytta med. Hon godtog som 18-åring ett frieri och resonemangsäktenskap med den trettio år äldre akademisekreteraren och vice bibliotekarien och orientlisten Andreas Norrelius (1679–1749), som av Linné beskrivs som ”en lärd träbäck” och ”en sällsynt obehaglig herre”, ”en elak och snål man, som ej nändes äta”.

Bröllopet ägde rum 29 december 1726. Något lyckligt äktenskap blev det inte. Vi är noga underrättade om vad som hände och icke hände mellan Norrelius och Margaretha. När Norrelius till slut lämnar in pappren för skilsmässan ger de ”en skakande inblick i tidens värderingar, dubbelmoral och lättsinnigt liv – även på en hög samhällsnivå i en liten universitetsstad”. Hennes

skilsmässorättegång 1731–1733 var en uppmärksammas skandal under samtiden.

Skilsmässohandlingar

I Norrelius anhållan om skilsmässa anger han att från den dag han gifte sig med Greta Benzelia har det varit festligheter där Greta fört ett utsvävande liv. Greta tillbringade mesta tiden med sina kavaljerer och älskare till långt in på nätterna. Inte nog med det, maken berättar hur hon gärna förde in samtalet på sådana omständigheter att en förnuftig människa måste blygas. Flera andra kvinnor berättar också uppseendeväckande historier om den unga damens framfart och särskilt försiktig i sina kärleksaffärer tycks hon inte varit och det måste ha chockerat många i Uppsala vid denna tid.

År 1731 kallades hon till sina föräldrar i Göteborg och makarna separerade. När Norrelius föreslog skilsmässa skickades hon dock tillbaka. När hon anlände flydde maken bakvägen för att hämta hjälp medan Benzelia plundrade huset och hyrde in sig hos krögaren madam Sahlstedt. Där umgicks hon om nätterna med studenterna. Hon delade under denna tid säng med bland andra grevarna Spens, 16 och 18 år gamla, och en greve Wulfenstierna, 17 år. År 1732 blev det skilsmässa. Benzelia beskylldes för att ha fört ett lösaktigt leverne, det vill säga haft ett utomäktenskapligt sexualliv med flera manliga partners, särskilt under de två månader hon bott hos Sahlstedt. Inga vittnesmål lades dock fram för detta.

Det hela eskalerar då Greta blir med barn och konsistoriet kunde 1732 konstatera att hon var ”med barn rädd”. Fadern förblir okänd även om hon i hemlighet avslöjade för rätten vem han var. Genom kungligt beslut slipper hon kyrkoplikten. Men hennes liv blir tragiskt.

Margarethas liv slutar i tragik

På 1740-talet levde hon som prostituerad (förmodligen) bland de ryska officerarna som kom till Sverige. Sedan flydde hon till Norge och levde i misär. Sonen råkade illa ut i Köpenhamn då han förfalskade bancosedlar och han sändes till Stockholm där han avrättades genom hängning. Själv kom Greta Benzelia att avlida helt utfattig i Köpenhamn 1772, 66 år gammal.

Norrelius gifter om sig

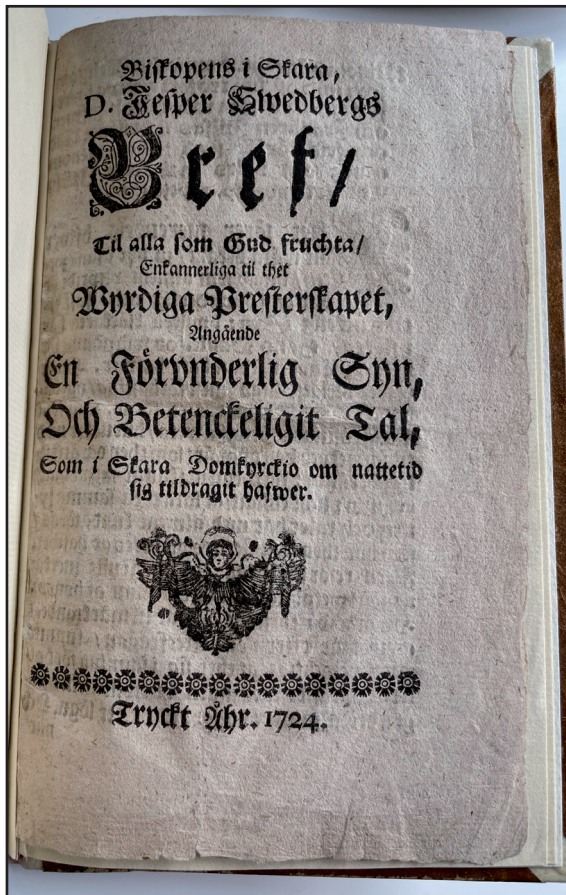
Den gamle Norrelius gifte om sig efter sitt tragiska äktenskap men det nya blev inte mycket bättre. Linné skriver vidare om detta: ”Sedan tager han till äkta baron Friesendorfs dotter, utfattig men beskedlig. Han håller henne liksom i bann, knarrig styr han hushållet själv, anförtror henne intet. Hon dör i barnsäng av sorg, i synnerhet som ingen får gå till henne”.

Benzelia – ett exempel

En not i *Wikipedia* anger följande: ”Benzelia omnämns i kvinnoforskningen och ses som ett exempel på en normbrytare av samtidens kvinnoideal. Samtidigt tycks alla aspekter av hennes levnadstil inte alltid ha setts som så skandalartade i hennes samtid, vilket också ses som intressant i den historiska forskningen då det gäller att bedöma den frihet en kvinna ur högreståndsmiljö kunde ha under hennes samtid”. Så kanske man också kan se på hennes liv?

Johnny Hagberg

Sällsynt och märkligt Swedbergstryck på kommande auktion



Ett bland de svårare swedbergstrycken utropas vid den kommande bokauktionen den 25/10. Det är hans:

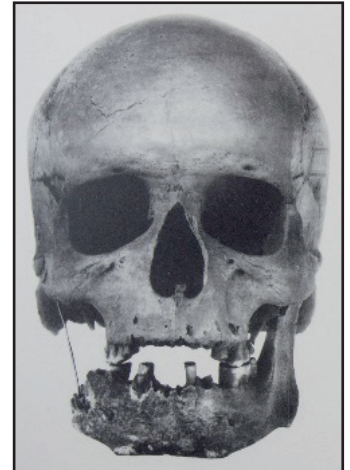
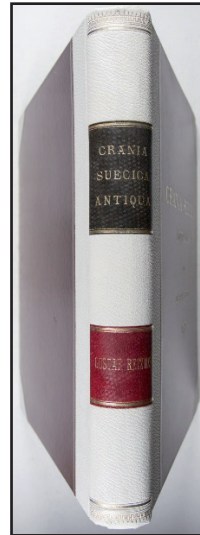
Biskopens i Skara, d. Jesper Swedbergs Bref til alla som Gud fruchta, enkannerliga til thet wyrdiga presterskapet i Skara stiftt, angående en förunderlig syn, och betenckeligt tal, som i Skara domkyrckio om nattetid then 11.april åhr 1723. sig tildragit hafwer. Skara, tryckt hos kongl. gymnas. boktr. Herm. A. Möller.

Skriften omfattar 8 sid. och handlar om en märklig syn som klockaren Hans Danielsson hade haft i Skara domkyrka den 11 april 1723. Mitt i natten är domkyrkan upplyst och han möter där ett litet barn i vita kläder som gråter och jämrar sig. Budskapet från barnet är: "ther the icke öfvergifwa swordom, hordom och gjordar, skal them ett stort straff öfverkomma." Kyrkvaktmästaren uppmanas söka upp biskop Swedberg och meddela vad han hört och sett. Budskapet var ett något som passade helt in på Swedbergs aversion mot dessa företeelser. Biskopens reaktion blev att han sände ut brev till prostarna i Skara stift för att de skulle vara vaksamma för det som händer i tiden.

Se vidare Johnny Hagberg, "En förunderlig syn i Skara domkyrka den 1 april 1723", i *Meddelande för Föreningen för Västgötalitteratur* 3/2006, s. 3-5.

Ytterligare rariteter på auktionen

Retzius, G., *Crania Suecica antiqua*. Eine Darstellung der schwedischen Menschen-schädel aus dem Steinzeitalter, dem Bronzezeitalter und dem Eisenzeitalter sowie ein Blick auf die Forschungen über die Rassencharaktere der europäischen Völker., Stockholm 1900, iv, 182 s., XCVI pl.-bl. Folio hklbd.



"Crania Suecica antiqua" är en monumental och uttömmande studie skriven av Gustaf Retzius (1842-1919), en berömd svensk anatom och antropolog. Den handlar om skallens form i Sverige under sten-, brons- och järnåldern.

Stiernhilem, G., *Wäst-Götha laghbook*, ... sammanfattat aff Georg Stiernhielm Kon. M:s Krijgs Rådth. Stockholm, 1663 (Ignatius Meurer), (5) 2-112 s. Nyare halvpergamentband. Åldersfläckar

Om Skara

Wahlberg, S., *Giötha rikes forne hofwud-stad Skara, in flore & cinere, uti welstånd och undergång, beskrifwen och uppå Lid-kiöpingz stadz stora rådhus, efter wädelden flychtiga studerande societeten utur Skara inrymdt, uti en ansenlig mykenhetz, af högre och nedrigare, lekmän och lärda, närwarelse, then 8. octobr. anno 1719. offentlig en förestelter*. Stockholm. 1729. 30 s. Skriften trycktes efter den stora stadsbranden i Skara 1719.

Thams bokförteckning

Tham, P., *Förteckning öfver en del af ... Pehr Thams till Dagsnäs efterlemnade samling af böcker som kommer att försäljas uti Skara (ifyllt med bläck: den 6 mars 1822). + Förteckning öfver ... Pehr Tham's till Dagsnäs efterlemnade samling af böcker, taflor, gravurer, handteckningar, m.m. som kommer att försäljas på bok-auctions-kammaren i Stockholm, den (med blyerts: 13) februari och: följande dagar år 1822. 1821. Skara, FJ. Leverentz's Enka respektive Stockholm, Fr. B. Nestius. 48+81 s. Trevligt hfrbd. från Hedbergs bokbinderi. Rosa och Arvid Hernmarcks pärmexlibris.*

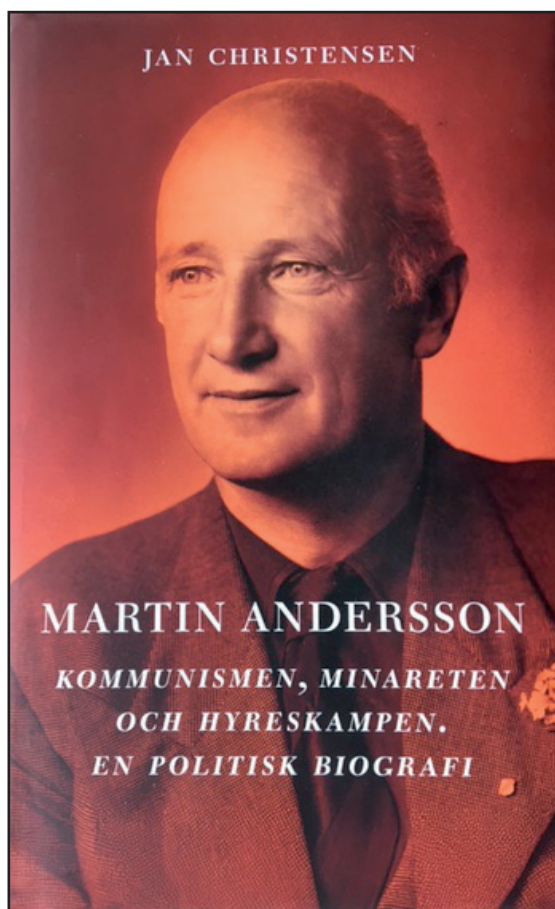
C. J. Knös boksamling

Knös, C.J., *Förteckning öfver Carl J. Knös' efterlämnade boksamling som kommer att försäljas i Skara den 13 april 1836 I-II*. Skara, Peter Hedenius. 1836. 66+152 s. Pbd. med Rosa och Arvid Hernmarcks pärmexlibris.

Knös som tillhörde den kända västgötsläkten var domprost i Skara 1825. 1809 kallades han till teologie doktor och erhöll professor namn 1818.

1826 fick han ett slaganfall som band honom till sängen till dess att han avled 1835. Han var gift med 1798 med Anna Helena Silvius (1773-1822) och 1825 med Anna Elisabet Olbers (1777-1841).

Martin Andersson – Kommunismen, Minareten och hyreskampen. En politisk biografi. Daidalos 2025.



Docenten i historia vid Göteborgs universitet, Jan Christensen, har i år givit ut en biografi över Martin Andersson. Som Christensen skriver är Andersson idag inte så bekant, men han var under perioden från 1910-talet och fram till sin död 1946 en av Göteborgs mest välkända politiker. En gata i stadsdelen Olskroken bär hans namn.

Boken som är mycket välgjord bygger på ett omfattande källmaterial som föredömligt redovisas i så väl noter som källförteckning. Till det finns det också en omfattande litteratur-lista. Christensen har under senare år skrivit mycket om Göteborgs 1800- och 1900-talshistoria. Bland annat "Rikedom förpliktar – Kulturdonationernas Göteborg 1850-1920" från 2020 och "Ny Tid och Minareten". Två antirasistiska pressröster i rastänkandets tidevarv". Den senare ingår som ett kapitel i "Plats i staden – Göteborgs judiska adertonhundratalet" under redaktion av Pia Lundqvist från 2023. Han har också varit en av redaktörerna för "Göteborg genom tiderna. Nedslag i stadens sociala och politiska historia" från 2021. Här finns texter om antisemitism och nazism i Göteborg och ett kapitel som behandlar myten om Göteborgsandan.

Under en lång tid var den politiska biografien som historisk metod ifrågasatt och andra metoder framhölls som mer fruktbara för att förklara och analysera det historiska förloppet. De postmoderna tankestrukturerna, som slog igenom under slutet av 1900-talet, flitigt använda inom vissa kretsar, var negativa till biografier. Jacques Deridda lär ha påstått att biografigenren är sadistisk och Paul Ricoeur att författaren enbart kan välja mellan misstankens och försoningens hermeneutik.

Under 2000-talet har dock genren fått en renässans hos mer traditionella forskare. För den som är intresserad av diskussionerna

om metoden hänvisas till "Med livet som insats – Biografien som historisk genre". Skriften utgavs av Lunds universitet 2011 med Henrik Rosengren och Joakim Östling som redaktörer. Boken som också är tillgänglig på nätet är uppdelad i avsnitt där olika företrädare för humaniora får ge sin syn på biografien som metod. De båda redaktörerna gör också en historisk summering av biografien och dess betydelse i historieforskningen.

Boken om Martin Andersson, eller bara Martin, som han kallades i sin samtid, sträcker sig från födelsen i Göteborg 1886 till döden i Stockholm 1946. Jan Christensen har skrivit en mycket läsvärd bok som speglar den politiska utvecklingen i Göteborg från 1909 då Martin Andersson gick med i Socialdemokratiska ungdomsförbundet och fram till hans död. Utöver sitt politiska engagemang och verksamheten inom hyresgäströrelsen, var Andersson nykterist och en skicklig schackspelare i klubben Manhem i Haga. Det kan tilläggas att utöver biografien över Martin Andersson har Johan Lönnroth skrivit en biografi om Albin Ström med titeln "Albin Ström och det frihetliga spåret i svensk arbetarrörelse". Boken utkom 2016 och behandlar samma tidsepok även den med utgångspunkt från Göteborg. Albin Ström, som i eftervärlden är något mer känd, var också stridbar vänsterpolitiker i Göteborg.

Det har ofta framhållits att i Göteborg har det funnits en samförståndsanda och att man i många fall har kunnat lösa politiska frågor enkelt utan motsättningar. Detta har sannolikt också fått en spridning till folkliga uppfattningar och populärkulturen och begrepp som "Goa Gubbar" och synen på Göteborg som ett mjukare samhälle. Christensen visar på den raka motsatsen, speglar genom Martin Anderssons levnad. De politiska motsättningarna i stadsfullmäktige var mycket tydliga efter demokratin genombrott i början på 1920-talet. I Göteborg var andelen som röstade på vänstern större än i många andra delar i landet och tidigt fick stadsfullmäktige en vänstermajoritet. Samtidigt var andelen nazister större i Göteborg än på många andra platser i landet. Detta gav upphov till starka spänningar i staden. Detta parat med en konservativ rättsskipning och poliskår ledde lätt till bråk. Till det skall läggas de stora donerade fondmedel som staden förfogade över. Dessa fonder hade i vissa fall mycket tolkningsbara statuter som gav upphov till stridigheter.

Martin Andersson kom i samband med partisprängningen inom socialdemokratin att ta steget vänsterut 1917. Sedan får vi följa honom genom de olika partisplittringar som SKP genomgick, tills han återvänder till socialdemokratin 1937. Andersson kom att företräda olika partier i stadsfullmäktige under perioden. Han var dock känd som en mycket flitig och aktiv debattör i alla typer av välfärdsfrågor, maktmissbruk, samt nykterhets- och hyresgästfrågor. Även de internationella frågorna under 1920- och 30-talet engagerade honom och han var under hela sitt liv en stark vän av Sovjetunionen.

Den göteborgska pressen under perioden var mångsidig. Utöver de stora liberala tidningarna Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, Göteborgs-Posten, konservativa tidningar och tidningar på vänsterkanten med socialdemokratiska NyTid som största tidning fanns det också boulevardpress i Göteborg. År 1913 hade Vidi som var uttalat antisemitisk grundats av Willy Grebst. Tidningen kom senare att drivas av Barthold Lundén. Som motvikt mot Vidi skapade Martin Andersson 1923 Minareten, Sveriges enda kommunistiska boulevardtidning. Detta skedde samma år som Sveriges Antisemitiska förening bildades i Göteborg. Han hade

med tidningsgrundandet nu skaffats sig ytterligare en politisk plattform utöver sin plats i stadsfullmäktige.

Samma år skapade han en tredje plattform genom tillkomsten av ytterligare en tidning, Hyresgästen. Här kunde han först från ett Göteborgsperspektiv driva hyresgästfrågorna mot snåla hyresvärdar och höga hyror. Senare kom han att lyfta frågan till riksnivå. Innehållet i tidningen speglade också dåtidens motsättningar mellan olika städers syn på bostads-byggandet. Göteborg hade under mellankrigstiden även efter internationella mått en låg bostadsstandard, detta trots att det fanns stora donationer som staden förvaltade och som kunnat användas till fler bostadsbyggen. Från andra städer som Stockholm framfördes i tidningen en avvikande syn på bostadsfrågan. Där byggde man helst enligt HSB:s principer. Dessa olika ståndpunkter möttes i tidningens spalter, vilket gav upphov till debatt. Under 1940-talet flyttade Martin Andersson med familjen till Stockholm för att på heltid arbeta inom hyresgäströrelsen, vilket han kom att göra fram till sin död 1946.

Boken speglar en tidsepok genom en politikers agerande, samtidigt som den ger en tydligare bild av Göteborgs utveckling under framför allt mellankrigstiden. Den tar också död på den inte sanningensliga uppfattningen att det rådde en samförståndsanda i den göteborgska politiken under samma tid.

Ulf Lycke

Västgötalitteratur på Nya Älvsborg



Även i år deltog Föreningen för Västgötalitteratur på en militärhistorisk tillställning.

Förra året var det då Älvsborgs regemente firade 400 år i Borås och i år deltog föreningen med bokbord på fästningen Nya Älvsborg i Göta älvs utlopp.

Under två fina sommark dagar en helg i juni var det många aktiviteter på ön.

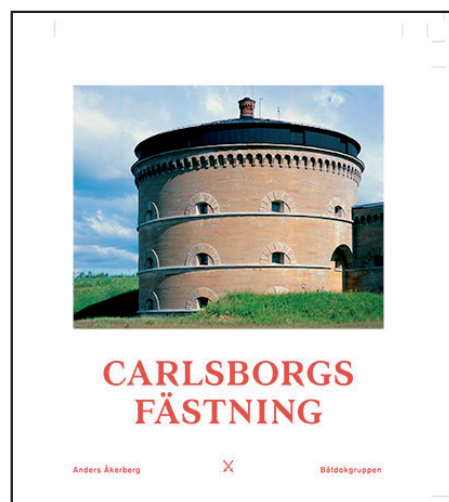
Man återskapade då den norske sjömiljären Peder Tordenskiolds anfall mot Nya Älvsborg år 1719. Tordenskiold var i dansk tjänst i dess flotta.

Det utfördes anfall från havet med fartyg och det var även artilleriduell och infanteristrider mellan svenska, norska och danska trupper.

I allt detta fanns fredliga Västgötalitteratur med flera bokbord. Försäljningen gick riktigt bra och minst en ny medlem tillkom.

Niklas Krantz

Carlsborgs fästning



Boken *Carlsborgs fästning* är i huvudsak en bilderbok. Inledningsvis ges en kort redogörelse för historien bakom byggandet av fästningen. Därefter kommer en plan över fästningsområdet och dess byggnader, för var och en med hänvisning till den sida där den finns avbildad. Korta och lite längre bildtexter berättar byggnadernas historia.

Beslutet att en fästning skulle byggas på Wanäs udde i Vättern fattades 1819. Inte förrän 1909 ansågs den färdigbyggd. Många byggnader är dock uppförda senare än så. Exempel på det är militärmatsalen "Kastanjen" och ett nytt sjukhus, båda byggda 1945. Området innanför fästningsvallarna är utformat som en stad med gator och ett centralt placerat torg. Idag gör den vackra och fridfulla miljön fästningen till ett populärt bostadsområde. Statens fastighetsverk renoverar successivt byggnader som blir bostäder för uthyrning. När boken gavs ut fanns 114 lägenheter och antalet växer.

Boken har mycket att ge den som är intresserad av arkitektur. Byggnaderna ger prov på alla de arkitekturstilar som fanns under 1800-talet och in på nästa sekel. Ett exempel på stilimitation är Vinterstallet från 1875 i medeltidsromantisk stil. "Kungsvillan", en träbyggnad, uppfördes 1823 som bostad åt kungen i empiristil. Idag är den privatägd. Vid torget ligger den stora garnisonskyrkan med sin anslående fasad. Den tog 22 år att bygga och stod klar 1866. Kyrkan var även avsedd som sammanträdeslokal för riksdagen i händelse av krig. Det är dock inte den första kyrkan. Denna blev klar 1831, en vacker lång envåningsbyggnad med gulputsade fasader. Den är ett bra exempel på hur många av fästningens byggnader genom åren flera gånger bytt användning. Kyrkbyggnaden är nu styrketräningslokal men har tidigare varit luftgevärsbana, lektionssal och simulatoranläggning. Ett liknande exempel är Västra tornet som förutom vattentorn hyst skräddare, skomakare, marketenteri och duvslag. Brevduveverksamheten lades ner år 1900. Ytterligare en byggnad ska här nämnas, nämligen Wanäs fyr. Under 1800-talet blev båttrafiken på Vättern omfattande och fyrar behövdes. En sådan byggdes på norra änden av Wanäs udde. Den visade sig vara felplicerad och 1892 byggdes den nuvarande som sedan 1978 är byggnadsminne.

Förutom de många arkitekturbilderna finns bilder från olika verksamheter inom fästningsområdet, till exempel veteranbilsamlingar, militär verksamhet och nationaldagsfirande. Fästningen är ett populärt turistmål, särskilt kyrkan och fästningsmuseet.

Författare, Anders Åkerberg. Utgivare, Båtdokgruppen, 2014.

Björn Sjöstedt

Exlibris för Gunnar Wennerberg



Från 1890 härstammar det exlibris som Gunnar Wennerberg brukade för sina böcker. Det var framtaget, komponerat och ritat av sonen Gunnar G:son Wennerberg. Gunnar Gunnarsson Wennerberg var född i Skara 1863 och avled i Paris 1914. Han var konsthantverkare, målare, tecknare och grafiker. Några år efter sin studentexamen begav han sig till Paris 1886 för att studera konst. Han anlätades senare av Gustavsbergs porslinsfabrik som formgivare och kom att vara med om att introducera jugendstilen i vårt land. Man kan också i hans exlibris till fadern notera att denna stil framträder i teckningen. Efter olika anställningar flyttade han 1908 tillbaka till Paris där han var verksam till sin död.



Gunnar Gunnarsson Wennerberg

En tidig exlibrissskiss för Gunnar Wennerberg

Från ca 1880 finns en skiss för ett exlibris till Gunnar Wennerberg som möjligen har sonen eller fadern som upphovsman. Skissen är 30,6 x 21,4 cm. En kvinna (Idun?) står under ett äppelträd och plockar äpplen ner i en korg hon håller i vänster hand. På trädet hänger en sköld med den latinska texten "Arbor litterarum et artium" (Litteraturens och konstens träd). Till höger på arket två skisser till alternativa kroppsställningar och för blad och frukter. I nederkant tre skisser till kvinnans ansikte i olika profiler.

Att det bara blev en skiss av detta förslag kan vi väl vara tack-samma för idag. Skissen är enkel och med för mycket innehåll. Wennerbergs "riktiga" exlibris är mycket välkomponerat och innehållsrikt.



Lidköpingspojken som blev minister

Den 2 oktober 1817 föddes Gunnar Wennerberg i Lidköpings prästgård. Modern var Sara Klingstedt och fadern Gunnar d.ä. som i hela 43 år var kyrkoherde i församlingen.



Wennerberg i en teckning av Emilie Nonnen 1843

Gunnar Wennerberg blev student 1837 och efter många års studier i Uppsala utnämndes han till docent i estetik 1847. Efter lektorat i Skara 1849-1864 blev han intendent för konstsamlingarna på de kungliga slotten. Två gånger var han ecklesiastikminister, 1870-1875 och 1888-1891. 1875 blev han landshövding i Kronobergs län och kvarstod som sådan till dess han fyllde 70 år.

Han var ledamot av såväl Svenska akademien som Musikaliska akademien. Till Serafimeriddare utnämndes han 1890 – samma år som hans exlibris tillkom.

Wennerberg avlider på Läckö kungsgård den 24 augusti 1901. Han begravdes i Lidköpings kyrka den 28 augusti och gravsattes senare på Odensvi kyrkogård där hans hustru Hedda född Cronstedt vilade sedan tidigare.



Daguerrotyp med Gunnar Wennerberg från 1840-talet

Som musiker och skald ihågkommes Gunnar Wennerberg. Hans *Davids psalmer* och inte minst *Gluntarna* är fortfarande högst aktuella.

Johnny Hagberg

Årets Västgötabok – delta i ett inspirerande arbete!

Föreningen för Västgötalitteratur har utsett pristagare till *Årets vackraste Västgötabok* sedan 1980, då pris till 1979 års västgötabok. Vid enstaka tillfällen har två pristagare utsetts. 2012 ändrades prisets namn till *Årets Västgötabok*, för en utökad bredd i kriterierna för nominering till och pris för *Årets Västgötabok*.

Priset syftar till att sätta fokus på Västergötlands litteratur och att uppmuntra författare och förlag att fortsätta skapa högkvalitativ litteratur med anknytning till landskapet.

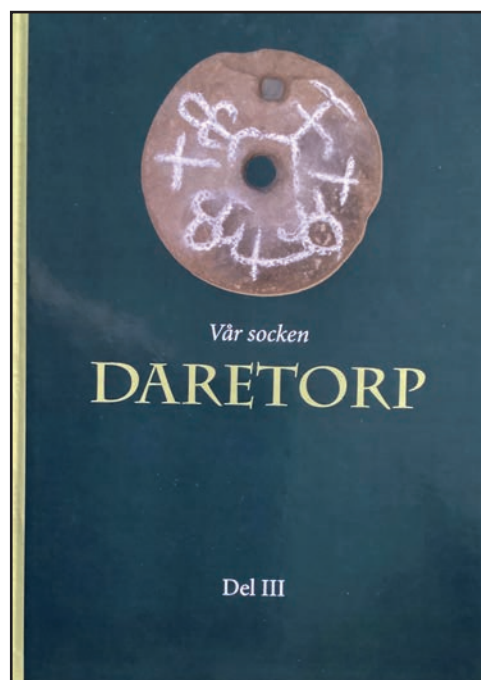
Priset *Årets Västgötabok* tilldelas en bok och dess författare som på ett framstående och intresseväckande sätt fördjupar eller förmedlar kunskap om Västergötlands litteratur, kultur, natur, historia eller nutid. Boken skall vara av hög kvalitet både vad gäller innehåll och utformning. De kriterier som ligger till grund för priset har innevarande år uppdaterats och finns presenterade på föreningens hemsida – vastgotalitteratur.nu. Vinnande bok utses av en särskilt tillsatt kommitté utifrån nämnda kriterier. Offentliggörande av prisbelönt bok sker och diplom utdelas vid Föreningen för Västgötalitteraturs årsmöte, som hålles i april/maj månad.

Föreningens styrelse bjuder nu in att nominera böcker till priset *Årets Västgötabok*! Detta gör vi med stor ödmjukhet och glädje, i att få dela detta inspirerande arbete. Årets nomineringsperiod sträcker sig från 1 december 2025 till och med 15 januari 2026.

Nominering och motivering till varför man nominerar en specifik bok – sänds under nomineringsperioden per mail till: nominering@vastgotalitteratur.nu

Gerd Ljungqvist Persson

Vår socken Daretorp har utkommit med en tredje volym.



Som vanligt, när det gäller sockenböcker från Tidaholms kommun, så ligger studieförbundet Vuxenskolan bakom utgivningen genom den enträgna redaktören Lena Jonsson. Del 3 släppes i kommande veckoslut.

För 40 år sedan började arbetet att dokumentera den egna hembygden, vilket tidigare resulterat i två digra böcker. Del 1 slutsåld.

Nu har del tre presenterats. Och, en 4:e del har redan påbörjats!

Inventeringen i denna del handlar om cirka 300 platser där boende och historia presenteras. Dessutom inkluderas en historik över Vartofta häradsallmänning på Hökensås. Denna häradsallmänning har månghundraåriga anor, möjligen redan från 1200-talet. En häradsallmänning ägs av de bönder som äger en fastighet inom häradet med andel "efter mantalets storlek" på fastigheten.

På häradsallmänningen ligger även avrättningsplatsen Svedmon. Här avrättades rånvändaren Jonas Falk år 1855. Han och en kompanjon rånade en postdiligens vid Tunarp i Sandhem året innan. Kumpanen begärde nåd, men Falk tog sitt straff. Än idag vallfärdar folk till hans grav på Hökensås.

Boken är givetvis rikt illustrerad med fotografier, och även en mängd kartor från Lantmäteriet.

En nyhet är väl kanske att man tagit hjälp av AI, (artificiellt intelligens). Ett flertal gamla svartvita foton har med denna (intelligens) kolorerats. Det har inneburit att svartvita foton, med mörka kostymer, klänningar och givetvis ansikten fått en ny glans, i färg.

Detta är i bokutgivningen en nyhet som jag faktiskt välkomnar. Det viktiga enligt mig, är att det NOGA ANGES att bilden har kolorerats digitalt, vilket skett i denna bok. Men, man kan fundera hur det blir i framtiden. Vågat av redaktören, Lena Jonsson, men helt OK enligt mig.

Boken är i stort format och väger drygt 1,4 kilo. Daretorp är att gratulera till ytterligare en bok om sin historia.

Sven-Olof Ask

Sveriges sista duell med dödlig utgång



De båda duellpistolerna

En tidig morgon i slutet av maj 1816 vandrade några män över bron upp mot Lockerudsskogen. Inom några timmar skulle en av dem vara död medan en annan skulle fly landet och rättvisan.

En tidig morgon i slutet av maj 1816 ökade pistolskott från Lockerudsskogen på Blåsutsidan, strax väster om Vänersborg. En stund senare kom en vagn i hast körande över Dalbobron in mot staden. I vagnen, på en gränisbädd och täckt av ett par kappor, låg den dödligt sårade kapten von Köhler – offer för landets sista officersduell.

Det rädde stort missnöje i officerskåren på Västgöta-Dals regemente i Vänersborg. Befordringsgången hade ändrats så att officerare som tjänat länge på regementet kunde bli förbigångna av yngre officerare som kom in från andra regementen.

von Köhler anländer till Vänersborg

På kvällen den 27 maj hade den 24-årige kaptenen Gustaf von Köhler just anlänt till Vänersborg för att tillträda en ny tjänst. Detta orsakade stor ilska bland regementets övriga officerare. Inom loppet av endast ett dygn hade misshälligheterna eskalerat till den grad att von Köhler utmanades på duell av kaptenen Zacharias Sabelfeldt.

Under morgonen den 29 maj 1816 möts Gustaf von Köhler och hans betjänt Carl Hall, Lars Sundén (von Köhlers sekundant), Zacharias Sabelfeldt, Lilliestjerna (Sabelfeldts sekundant) och fältläkaren Jacob Rudolphi vid ett torp vid den västra änden av Dalbobron. De är på väg till en glänta i Lockerudsskogen där duellen ska äga rum.

Dödligt skott i bröstet

Efter att pistolerna har plockats fram får duellanterna stå med tolv stegs avstånd mellan varandra. Eftersom Gustaf är den som blev utmanad är det han som får börja skjuta. Två skott avlossas tätt inpå varandra utan att någon blivit träffad men vid andra duelleringen träffas von Köhler i bröstet och förs skadad in i staden och han avlider drygt åtta timmar senare. Samtidigt var kapten Sabelfeldt på väg ut ur landet.

De båda duellpistolerna, tillverkade vid Jönköpings Gevärsfabrik av Jean Hultman på 1750-talet, ingår i Vänersborgs museums samlingar. Vid duelltillfället var de försedda med flintlås för att senare byggas om till slaglås.

Som minne av denna dramatiska händelse finns i dag Blåsut-adresserna Duell- och Sekundantvägen. Duellpistolerna finns i samlingen och förvaras på Kulturlagret.

Sekundanterna sätts på Varbergs fästning

De båda sekundanterna ställdes inför krigsrätt, avskedades från armén och dömdes till böter samt att sitta inlåsta på Varbergs fästning. I J. E. Jönssons bok *Anteckningar till Varbergs fästnings historia* (1872) skriver han (s.112):

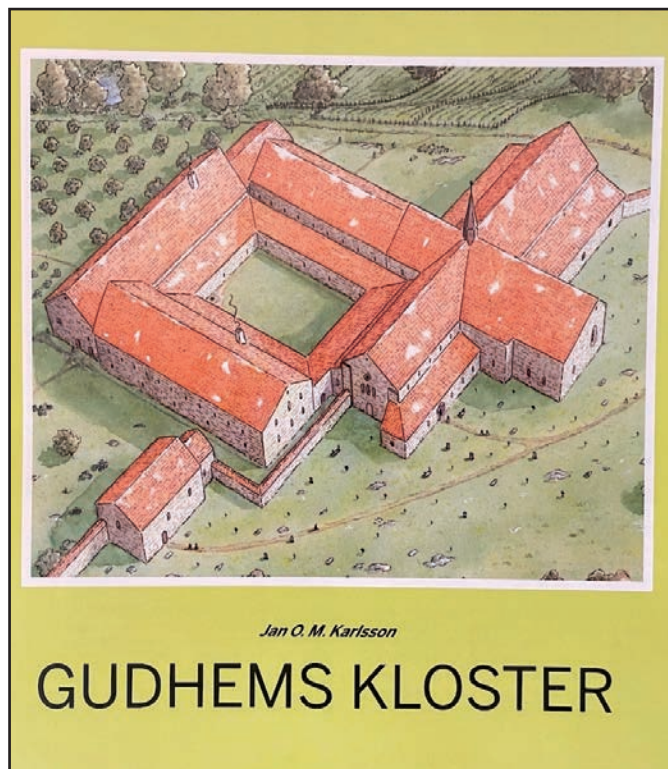
För brott mot duellplakatet anteckna vi vidare Sundén och Lilliestjerna, löjtnanter vid Westgötadals regemente. De hade varit sekundanter i en duell mellan kaptenerna Sabelfeldt och baron Gist. von Köhler vid samma regemente. K., som blifvit utmanad, blef dödad i Lockerudsskogen vid Wenersborg den 10 Juni 1816, och S. rymde ur landet. Lilliestjerna förekommer i kyrkboken såsom fadder år 1817. Enligt traditionen var hvarken deras eller Lagercrantz' fångenskap strängare, än att de kunde få göra besök i staden och på landsbygden i trakten.

Lyckan blev däremot kort för vinnaren Zacharias Sabelfeldt, dueller var belagda med dödsstraff så han gick i landsflykt i Danmark.

Den nye kungen Karl XIV Johan kan inte ha tyckt att duellerandet varit så allvarligt, så han benådade alla inblandade och de får återgå i tjänsten. Sabelfeldt dör i Stockholm redan 1832, sekundanten Lilliestjerna slutar sina dagar som postmästare i Åmål och 1875 ger han ut boken "En åttioårigs minne" som bland annat beskriver händelserna under duellen.

Johnny Hagberg

Gudhems klosterhistoria på pränt



Gudhems Klostermuseum har låtit trycka upp en uppdaterad och utökad version av sin skrift om Gudhems kloster. Konstvetaren Jan O. M. Karlsson skrev en skrift om klostret som trycktes 1986. I det stora hela har den texten stått sig, men en revidering behövdes. Vid min sida har jag den nytryckta skriften, vars sidantal har utökats.

Under 1160-talet grundades Gudhems kloster. Det var ett nunnekloster som var verksamt till 1500-talets början, då flera faktorer, bland annat reformationen och en eldsvåda, satte stopp för fortsatt verksamhet.

Århundradena gick, och den brandskadade klosteranläggningen förföll. Sten hämtades från platsen och naturen gjorde sitt intåg.

På 1920-talet engagerade sig museimannen Stig Roth för området. Utgrävningar påbörjades 1928 i ruinen som var fylld med rasmassor, jord och vegetation. Under drygt 20 somrar grävdes ruinen fram, och konserverades. På 1980-talet fortsatte arkeologen Maria Vretemark utgrävningsarbetet, och upptäckte då än fler husgrunder och en förhistorisk gravplats.

År 1943 bildades Gudhems Klostermuseum, som hade som främsta mål att skapa ett klostermuseum.

Först 50 år senare, 1993, invigdes det efterlängtrade museet i Gudhems Kungsgårds f d smedja och snickeriverkstad.

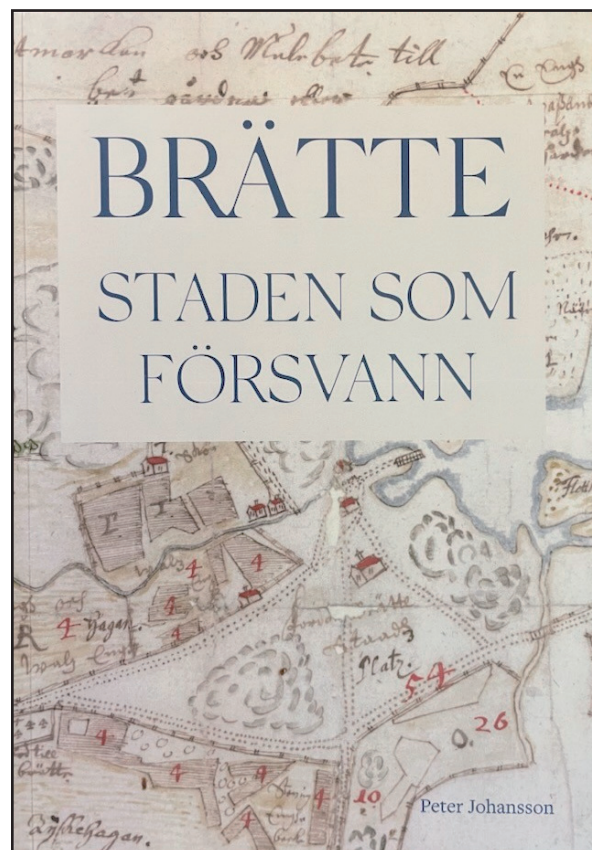
Besöker man museet i dag får man ta del av en stor mängd information om platsen och arkeologiska fynd. Litteratur och keramiska konstverk kopplade till klostret saluförs. Om man vandrar vidare från den äldre museibyggnaden kan man nå både klosterträdgården och det nybyggda stenmagasinet som inrymmer ett urval av vackra och intressanta klosterstenar.

I själva klosterområdet ligger bland andra den svenska drottningen Katarina Sunesdotter begravd.

Den 20-sidiga skriften är rikt illustrerad och går att köpa i klostermuseum i Gudhem och hos Falbygds museum i Falköping.

Niklas Krantz

Brätte – staden som försvann



Några kilometer söder om staden Vänersborg finns platsen Brätte, som räknas som Vänersborgs föregångare. Peter Johanssons senaste bok, *Brätte – staden som försvann*, tar upp denna så viktiga historiska plats. Peter är chef för Vänersborgs museum och en erkänt duktig forskare.

Under 1500-talet ökade transporter av varor i delar av riket, bland annat över Vänern.

Platsen Vassända, senare även namnet Brätte, vid Vänerns sydspets var ett lämpligt ställe för omlastning då fartygen inte kunde ta sig längre söderut. Där tog hästdragna transporter över. På platsen uppstod en årlig frimarknad. Mycket av det svenska järnet som exporterades omlastades här. Under 1580-talet gav kung Johan III Brätte stadsprivilegier. Brättes status höjdes då och man fick bedriva handel och hantverk på platsen. Cirka 450 invånare kan ha funnits i Brätte när staden var som störst.

Brätte hade flera akilleshälar, bland annat det utsatta läget rent militärstrategiskt. Det närbelägna Bohuslän var då norskt.

Terrängen som omger Brätte var inte lämplig för att bygga starka militära befästningar.

I april 1639 gästades Brätte under några dygn av rikskanslern Axel Oxenstierna. Borgarna i staden framförde då önskemål om att flytta staden, vilket också skedde. År 1641 ritades den första stadsplanen för den nya staden, och 1643 påbörjade Brätteborna flytten norrut till det som blev Vänersborg.

Med tiden försvann kunskapen om Brättes exakta läge, men år 1904 återupptäcktes platsen.

Besöker man den vackra platsen i dag ser man bland annat husgrunder, informationstexter och en mäktig minnessten.

Om detta och mycket annat kan man få ta del av i en utställning som öppnades i maj på Vänersborgs museum, och inte minst i den 48-sidiga boken som naturligtvis går att köpa i museibutiken.

Niklas Krantz

By- och sockennamnet *Hånger*



Hångers ödekyrkogård

Fordomdags gav byn Hånger i Gudhems härad namn åt en socken, som enligt Ivar Lundahl (1961 s. 76) varit en av landskapets minsta. Den är belägen i rik kulturbygd vid Hornborgasjöns södra del, inte långt från den märkliga Ekornavallen i Hornborga socken och inte heller långt från Gudhems kloster. I ängderna vid sjön finner man också det bekanta Dagsnäs, där Pehr Tham en gång var herre.

Genom sammanläggning av socknarna Hånger och Mårby bildades på 1700-talet den nya socknen Bjurum.

Enligt en tradition återgiven av Peter Lindskog (1812–16 s. 153) skall konung Inge den äldre ha gravlagts på Hångers kyrkogård (se om denna Hilding Johansson 1971 s. 60, som också nämner Inges lägerstad i Varnhems klosterkyrka). Denna regent ur den Stenkilska ätten får goda vitsord i Äldre Västgötalagens konungalängd: *han styrðhi sweriki mæð drænskapp oc bröt aldrigh lagh* 'Han styrde Sverige med manlighet och bröt aldrig lag'. Det har antagits att Inge och hans gemål Helena instiftat det första klostret i Vreta i Östergötland.

För bynamnet *Hånger* ger Lundahl i SOSk 4 belägget *Hanger* 1409 och för sockennamnet *Hangersokn* 1397. Han har behandlat detta ortnamn redan i sin doktorsavhandling av år 1927 (s. 25 ff.) och då sammanställt det med sockennamnet *Hangvar* på norra Gotland. Dessa namn återför han på ett urnordiskt **Hanga-waru-*, som efter hans tanke innehåller ett adjektiv eller substantiv på **hang-* utgången från det fornnordiska verbet *hanga* 'hänga'. Dess betydelse kan antas vara 'sluttande' eller 'sluttning'; jfr tyskans *Hang* 'sluttning'. Efterleden innehåller, antar han, en nordisk motsvarighet till fornengelskans *warod* 'strand'. Denna tydning, 'sluttande upphöjning vid vatten, strandsluttning', återkommer i SOSk 4, där det om byns läge meddelas att den »före sänkningen av Hornborgasjön [låg] på en höjd vid denna sjö, som fordom

har gått in med en vik alldeles vid byn».

Gotlandsexperten Ingemar Olsson (1994 s. 56) är tilltalad av Lundahls förklaring av *Hangvar*: »Namnet betyder 'den hängande stranden'. En ypperlig saklig bakgrund till namnet utgör de lodrät hängande klintarna utmed kusten».

Tre bebyggelsenamn som dragits in i diskussionen kring *Hånger* och *Hangvar* är sockennamnet *Hångeri* i Småland, *Hångers* i Ljungby stad, Småland, och *Hånger* vid sjön Tåkern i Östergötland.

Litteratur

Johansson, Hilding, 1971: Fornminnen. I: Boken om Gudhem. Bygden mellan bergen invid Hornborgasjön. Under red. av Hilding Johansson. Gudhem.

Lindskog, P. E., 1812–16: Försök till en korrt beskrifning om Skara stift. Skara. Faksimilutgåva 1985. Ed.

Lundahl, Ivar, 1927: Falbygdens by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 33. 1927:2.)

Lundahl, Ivar, 1961: Det medeltida Västergötland. Uppsala–Köpenhamn. (Nomina Germanica 12.)

Olsson, Ingemar, 1994: Gotländska ortnamn. Visby.

SOSk 4 = Lundahl, Ivar, 1954: Ortnamnen i Skaraborgs län 4. Gudhems härad. Territoriella namn. Uppsala–Köpenhamn. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Äldre Västgötalagen och dess bilagor i Cod. Holm. B 59. Utg. av Föreningen för Västgötalitteratur genom Per-Axel Wiktorsson. 2.2 utvidgade och reviderade uppl. 2022. Skara. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 112.)

Svante Strandberg

Thekla Knös – en litterär kvinna i 1800-talets Uppsala



Porträtt i olja av Alida Rabe

Hennes fullständiga namn var Thekla Levinia Andrietta Knös. Hon var dotter till Gustaf Knös*, präst och professor i grekiska och österländska språk vid Uppsala universitet och Alida Knös, född Olbers (1786–1855). Thekla föddes den 17 juni 1815 och gick bort den 10 mars 1880. Hon växte upp i ett bildat hem och blev mycket språkkunnig och behärskade engelska, tyska och franska, samt i någon mån italienska. Vid sidan om det egna författarskapet blev översättningarna hennes främsta inkomstkälla.

”Omgivna av blommor och tavlor ...”

När hon var 13 år dog fadern. Geijer ordnade en liten pension till Alida från konungen. Efter makens död flyttade mor och dotter från prästgården i Väster-Åkers och Dalby och bosatte sig i Uppsala. ”De små Knösarna”, som de kallades, blev snart uppburna medlemmar i stadens sällskapsliv: ”två luftiga skönheter, skämtets, glädjens och poesins genier” (Hamilton Geete). Den unge Gunnar Wennerberg (1817–1901) var en ofta sedd gäst hos dem och gjorde ett livsvarigt intryck på den unga Thekla. I företalet till *Gluntarne* har han gett en kärleksfull skildring av deras hem, ”där de, omgivna av blommor och tavlor, levde ett liv, som endast i nödfall fick vara verklighetens”.

”Solstrålen, som kommer in om morgnarna ...”

Wennerberg och Thekla Knös förblev nära vänner, men hos henne var vänskapen alltid några grader hetare än hos honom. På senare år, när hon levde ensam, försvagad till kropp och själ, fick hon ibland gästa Wennerbergs lektorshem i Skara. De sista mötena ägde rum ännu senare, då Thekla vårdades på sinnessjukhuset i Växjö och Wennerberg tillträtt som landshövding. Han sökte upp henne, men hon kunde inte förstå att den gamle, åldrade, allvarlige ämbetsmannen framför henne skulle vara hennes Gunnar. Hon visste bättre. ”Ja, Gunnar, han kommer ofta och hälsar på mig. Det är solstrålen, som kommer in om morgnarna där uppe på dörrposten.” Ungdomens kärlek fanns fortfarande kvar.

Samlingsplats för Uppsalas vittra och musikaliska storheter

Vid sidan av Malla Montgomery Silfverstolpes (1782–1861) mer storslagna salong kom detta hem att bli en samlingsplats för Uppsalas vittra och musikaliska storheter. Geijer, Atterbom, Järta, A. F. Lindblad och andra kulturpersonligheter umgicks i huset. Hennes litterära ideal kom att formas i Uppsalas romantiska salonger och här uppmuntrades hon i sina poetiska försök. Denna för hennes utveckling avgörande period, präglad av ett

sorglöst och stimulerande sällskapsliv, fick ett hastigt slut då modern, som var stadgan för den veka och opraktiska dottern, gick bort 1855 och lämnade Thekla i en förlamande känsla av övergivenhet. Hennes liv gick nu in i en allt mörkare skiftning.

Melankoli och sjukdom tar överhanden

Hon försörjde sig med översättningsarbete, språklektioner och ett och annat penningbidrag från Svenska akademien. Umgängesliv och resor gjorde hennes liv periodvis ljusare. Hon bodde några år hos Malla Silfverstolpe och sedan vistades hon hos olika vänner och släktingar och kände sig alltmer rotlös och onyttig. Till sist fick hon en fristad hos sin barndomsvän Agnes Geijer, gift med landshövding A. L. Hamilton. Men hennes nervositet och anlag för melankoli blev allt tydligare. I 50-årsåldern började hon ivrigt verka för inrättandet av ett hem för sinnesslöa ungdomar. Under arbetet med detta projekt drabbades hon själv av sin sjukdom. Hon fördes till Växjö hospital, där hon tillbringade det sista decenniet av sitt liv.



Thekla i äldre dagar

”I yngre år, glad, kvick och humoristisk”

Poesin var hennes huvudsakliga uttrycksform och det var för diktyckeln *Ragnar Lodbrok* hon, som enda kvinna i Sveriges historia, vann Svenska Akademiens stora pris år 1851 – och samtidigt det mindre priset för sina ”Smärre skaldestycken”, vilket var en sensation. År 1868 fick hon åter pris i Svenska Akademien för sonettyckeln ”Pagen”. Flera av hennes verk tonsattes också. Först efter priset i Svenska Akademien, och sedan hon fått sina dikter utgivna i två band *Dikter af T.K.* (1–2, 1852–1853), blir hennes namn som översättare fullt utskrivet eller återges i olika varianter som T.K., Th. Knös eller Thekla K***. 1867 översatte hon psalmen *Det är en ros utsprungen* som återfinns i 1986 års psalmbok med nummer 113.

Trots sin svärmiska läggning var Thekla, särskilt i yngre år, glad, kvick och humoristisk. Men hennes osjälvständighet och överkänslighet gjorde henne värnlös mot livets påfrestringar, vartill kom hennes tafatthet när det gällde praktiskt handlande. Det är betecknande för hennes livsskygghet och oförmåga att fatta avgörande beslut, att hon trots till synes fördelaktiga äktenskapsanbud förblev ”mamsell”.

Thekla Knös är begravd tillsammans med sina föräldrar på Uppsalas gamla kyrkogård. Jordfästningen skedde den 16 april 1880. ”Kistan sänktes stilla i jorden, blommorna och varma tårar föllo der öfver. Geijers ljufliga sång ”Stilla skuggor breda sig i qvällen” klingande, sjungen af unga friska röster, och jorden slöt sig öfver ännu en medlem af en fordom glad och andligt rik krets i Upsala.”

★ Gustaf Knös var född i Skara 1773 och son till domprosten Andreas Knös (1721-1799). Han utnämndes 1810 till professor i grekiska språket, en professur han 1814 bytte mot en i österländska språk. 1817 prästvigdes han och kallades samma år till kyrkoherde i Väster-Åkers och Dalby patronella pastorat med kunglig tillåtelse att därjämte få behålla sin professur. Han blev teologie doktor 1818. Han avled 1828.



Den Knöska gravstenen på gamla kyrkogården i Uppsala

Johnny Hagberg

Staden Hjos historia

En hembygdsforskare på den västgötska kartan är Annica Andersson i Hjo.

Hon har nyligen utkommit med sin senaste bok, Hjos historia från 1100-talet till 1800-talet.

Boken är tryckt i endast 100 exemplar. I förordet skriver hon att i denna första upplaga finns det som hon har hittat hittills. Hon fortsätter: "Eftersom arbetet pågår framkommer nya uppgifter löpande men jag har valt att börja trycka upp min forskning nu för att arbetet ska bevaras för framtiden." Efter att boken trycktes har än fler uppgifter om det äldre Hjo framkommit, så alltmer tyder på att det tids nog kommer en andra och reviderad upplaga.

Boken är på 115 sidor och man får följa Hjos historia i kronologisk ordning. Det finns inget register men en rejäl innehållsförteckning som upptar flera sidor. Varje kapitel börjar med läget i riket följt av vad man vet och tror om livet i Hjo. Under 1200-talets slut verkar Hjo ha varit en fullt fungerande stad med en stadsstruktur, torg, kyrka, hamn och etablerad befolkning, men stadsprivilegierna kom antagligen först cirka 100 år senare. Köpmän, hantverkare och klosterfolk är exempel på personer som hamnade i Hjo på vägen till och från Östergötland, så Hjo var en viktig knutpunkt.

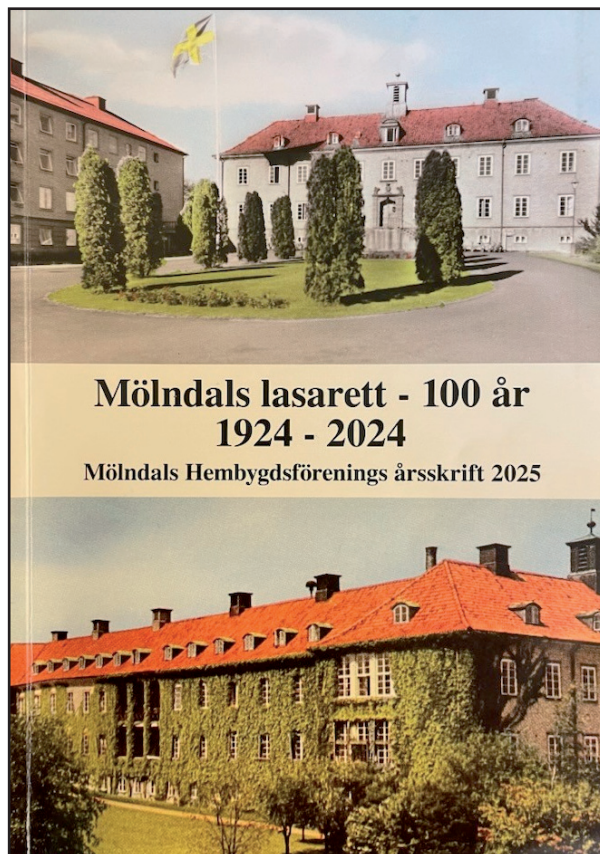
Boken innehåller många uppgifter om till exempel personhistoria, vad man åt och bebyggelse.

Stora händelser i stadens historia är exempelvis när elektriciteten kom. År 1902 berikades Hjo med 40 gatubelysningar, och några år senare moderniserades staden än mer då vatten- och avloppsledningar tillkom.

Utöver boken delger författaren sina Hjo-kunskaper i sina stadsvandringar.

Niklas Krantz

Mölnbals sjukhushistoria



Av Västra Götalands 49 kommuner är Mölnbals kommun den tredje största, befolkningmässigt.

En så stor befolkning bör ha rätt till vård i närområdet, vilket de förhoppningsvis har då Mölnbals nya sjukhus, tidigare lasarett, har funnits i bygden i drygt 100 år.

Mölnbals Hembygdsförening tar i sin årsskrift 2025 upp sjukhusets hundraåriga historia, 1924 - 2024.

Det är kunniga artikelförfattare, varav flera arbetat på sjukhuset som läkare och barnmorska.

På sjukhuset har det naturligtvis upplevts både glädje och sorg, födsler och dödsfall.

Udda händelser som omnämns är en tvillingförlossning en nyårsnatt där ena barnet föddes strax före midnatt och det andra barnet antagligen några minuter in på det andra året. Utgången är oklar, men förmodligen justerade man klockslagen så att barnen fick samma födelseår. En annan berättelse är om en förvirrad missbrukare som lyckades svälja en gaffel.

Till min glädje omnämns flera konstverk som har berikat sjukhuset.

Även om två artiklar enkom handlar om sjukhuset på bilder, främst äldre, är skriften överlag rikt illustrerad. Skriftens främre omslag pryds av två äldre färgbilder, som visar hur lasarettet närmast påminde om en slotts- eller herrgårdsfasad. Om man i dag står på Göteborgsvägen vid de två flygelbyggnaderna och tittar in mot sjukhusområdet får man än i dag känslan av ett påkostat gods.

Av årsskriftens 124 sidor upptar sjukhushistoriken 95 sidor.

För den som vill fördjupa sig i ämnet bidrar historikern Lars Gahrn med hela fem sidor litteraturförteckning.

Det händer mycket inom sjukvården, som vi alla tids nog antagligen kommer att ha att göra med. Nya läkemedel, analyser och behandlingar både förbättrar och förlänger liv.

Niklas Krantz

Judiskt liv i 1800-talets Göteborg



Det är i år 250 år sedan den förste mosaiske bekännaren, Aaron Isaac, tilläts att bosätta sig i Sverige. Isaac kom sedan att vara verksam i Stockholm. Om honom har Carl Henrik Carlsson i år skrivit en bok "Aaron Isaac Sveriges förste jude". Vi kommer längre fram att återkomma till Carlssons författarskap när det berör förhållandena i Göteborg.

Något senare än i Stockholm tilläts judar att bosätta sig på Marstrand. Staden blev den första platsen på Västkusten med en mosaisk församling. Den bosättningen kom lite senare även att ge upphov till en judisk koloni i Göteborg.

Föregående år publicerades "Ögonblick i Aron Jonasons fotspår" på bokförlaget Korpen. Boken är till stor del en bilderbok, men med insprängda texter. Här har man valt att kontrastera den judiske fotografen Jonasons klassiska bilder med nytagna foton av staden. Boken är ett samarbetsprojekt mellan Göteborgs stadsmuseum, Göteborgs-Posten, företagarföreningen Innerstaden Göteborg och Svenska kyrkan. I skriften finns tydliga kopplingar till Jonasons liv som journalist på Göteborgs-Posten och hans fotografiska dokumentationer av staden på uppdrag av Göteborgs stadsmuseum.

Det är bara en av flera böcker som kommit ut de senaste åren som helt eller delvis behandlar det judiska livet i Göteborg under 1800-talet. Min avsikt är att försöka lyft fram några viktiga resultat från forskningen och visa på några läsvärda böcker.

Aron Jonason (1838-1914) har gått till eftervärlden som "Göteborgsvitsens" skapare. Han gavs redan i samtiden smeknamnet "Storwitziren" av Albert Engström. Mest känd är troligen Jonasons samspråk med Oscar II på kungajakten Drott, där ämnet var sjöfåglar, och där kungen uttryckte gillande över skämtet om "Måzarten". "Ni är blixtrande kvick" lär kungen ha sagt, varpå Jonason replikerade "blixtrar den ene så Oscar den andre".

I ett kapitel i den nämnda boken behandlar Ulf Karl Olov Nilsson Göteborgsvitsen. Såväl hos Freud och hans tankar om det mänskliga psyket, som i den judiska kulturen kan man spåra rötter till vitsens uppkomst, menar författaren. En annan ingång till Jonasons vitsande behandlas av Cecilia Grönberg och Jonas

(J) Magnusson. Här visas på Jonasons verksamhet i Göteborgs-Posten såväl som i dåtidens skämtpress från 1850-talet och framåt. För GP:s del kunde lustigheterna var mycket säljande och en konkurrensfördel gentemot annan Göteborgspress.

Samtidigt lyfts också hans insats som fotograf fram. Jonason har i en stor svit av fotografier dokumenterat det moderna Göteborgs framväxt. Det var en effekt av rivandet av befästningarna under 1800-talet, som gav plats åt det moderna Göteborg. Duon Grönberg och Magnusson gav 2009 ut "Wiz-bomber och foto-sken. Aron Jonason – vitsare, fotograf, tidningsman, poet". En dokumentation på nästan tusen sidor. Boken ger en tydlig bild av den stora produktion av texter och vyer såväl som ateljéfoton som Aron Jonason producerade. Genom sina moderna kunskaper inom fotokonsten blev han av Oscar II utsedd till hovfotograf.

Jonason har också framhållits som en viktig inspiratör till moderniseringen i Göteborg. Med moderna esplanader, en kontinental kafékultur och en mer utvecklad liberal press utvecklades Göteborg till en urban miljö enligt europeiskt snitt. En annan judisk personlighet som författaren framhåller som betydelsefull under 1800-talet var Mauritz Rubenson som kom att utveckla den internationella urbana, europeiska kafékulturen innan han lockades över till skrivelser i Handelstidningen. Här betonas på flera håll den judiska befolkningsgruppens betydelse för Göteborgs utveckling till en modern stad. Deras kontaktnät och släktskapsband till kontinenten spelade en viktig roll.

Men Jonason var givetvis inte ensam att påverka miljön i Göteborg. Till skillnad mot Stockholm var Göteborg inte en stad som främst byggde på relationen till kungahuset, adeln och ämbetsverken, en stad full av statliga ämbetsmän. I Göteborg låg däremot makten och statusen hos borgerskapet, framför allt hos de förmögna handlare och redare som styrde staden. En modern press från mitten av 1800-talet med Göteborgs Handels och Sjöfartstidning och Göteborgs-Posten var också en viktig faktor för en liberal syn. De första av tidningarna företrädde en socialliberal riktning med S. A. Hedlund och Viktor Rydberg som framstående skribenter och som båda hade en positiv hållning till den judiska befolkningens rättigheter i staden. Den senare tidningen grundades under 1850-talet av den judiske tidningsmannen David Felix Bonnier och hade en mer marknadsliberal framtoning tills den på 1870-talet såldes och fick en konservativ prägel.

Alltifrån det så kallade "judereglementet", som infördes i slutet av 1700-talet och som starkt reglerade judarnas yrkesliv och rättigheter, och fram till 1870-talet då judar fick i stort sett samma politiska rättigheter som kristna svenskar, hade Göteborgs judar en förhållandevis inflytelserik ställning. Under 1800-talet fick judarna genom nationell lagstiftning succesivt fler och fler rättigheter. De ökade judiska rättigheterna ledde till upplöpp i Stockholm på 1830-talet, men i Göteborg fanns inget av detta. Den judiska befolkningen i Göteborg var procentuellt större än den i Stockholm i förhållande till totalbefolkningen. Av grosshandlarna i Göteborg var nästan en femtedel judar 1850. Ett annat mått som kan förklara inflytandet var, att när kommunreformen genomförts 1862 var fem av femtio ledamöter i stadsfullmäktige judar.

I modern tidigjudisk forskning talas det om "Port Jews", som ett fenomen för integration, öppenhet och acceptans för olikhet. Göteborg, som "Sveriges port mot väster", var en av dessa städer med sin kommersiella framtoning och befolkning från olika länder. Redan innan det blev tillåtet för judar att bosätta sig i landet tilläts de från och med 1733 att handla på Ostindiska Companiets auktioner. De judar, som kom att bosätta

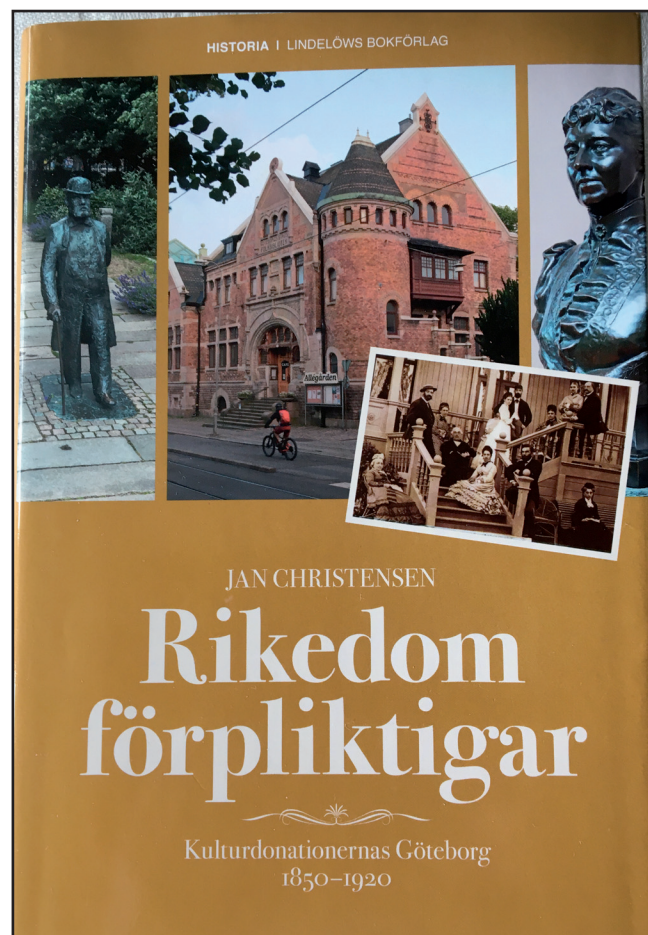
av dessa städer med sin kommersiella framtoning och befolkning från olika länder. Redan innan det blev tillåtet för judar att bosätta sig i landet tilläts de från och med 1733 att handla på Ostindiska Companiets auktioner. De judar, som kom att bosätta sig i Göteborg på 1700-talets slut och under 1800-talet, kom huvudsakligen från motsvarande städer i Tyskland, Amsterdam och Köpenhamn. Även i dessa städer, som också var av typen "Port Jews", gavs judarna större friheter än vad lagen föreskrev, då det gagnade stadens ekonomi. Den som önskar fördjupa sig i begreppet utifrån ett Göteborgsperspektiv rekommenderas att läsa Anna Brismarks och Pia Lundqvists "En judisk elit i det tidiga 1800-talets Göteborg". Texten som publicerades 2011 till en historikerkonferens ligger lätt sökbar på nätet. I uppsatsen diskuterar de båda författarna begreppet "Port Jews" utifrån Louis Dobins och Davids Sorkins definitioner. Man försöker också utifrån befintlig forskning se om begreppet var tillämpligt för Göteborg. Här visar de på släkt- och handelsnätverk med andra städer av samma slag och konstaterar att de handlande judiska familjerna i Göteborg ingick i den utveckling som lade grunden till framväxten av den Atlantiska konsumtionsekonomin.

Denna del av ekonomin knytes också samman med den import och produktion av varor som den judiska eliten stod för och som sedan till viss del kom att saluföras av de östjudiska gårdfarihandlarna. Detta steg i kedjan har av samma författare också behandlats. Ett kapitel med namnet "Sidensjalar och socker. Judiska näringsidkares betydelse för konsumtions-revolution i Sverige" vilken ingår i "Från sidensjal till flyktmottagning. Judar i Sverige – en minoritets historia" under redaktion av Lars M. Andersson och Carl Henrik Carlson. Publikationen utgavs 2013 och är även den tillgänglig på nätet. Brismark och Lundqvist utgår i sin analys av varuflödet från professorn i historia i Göteborg Christer Ahlbergers undersökningar om bland annat gårdfarihandeln och varuutbudet i Västergötland. Titeln på Ahlbergers undersökning från 1996 är "Konsumtionsrevolutionen 1. Om det moderna konsumtionssamhällets framväxt 1750–1900".

Som framgår av resonemanget ovan om "Port Jews" hade nästan alla välbärgade judar sitt ursprung i tyska handelsstäder, Amsterdam eller Köpenhamn. Anders Hammarlund som har skrivit "En bön för moderniteten – Kultur och politik i Abraham Baers värld" som gavs ut 2013, lyfter fram den judiska reformrörelsens betydelse för judarna i Göteborg. Rörelsen med rötter i Tyskland kom med bland andra Abraham Baer (1834–1894) till Göteborg i mitten av 1800-talet. Baer var kantor och kom att reformera det judiska musiklivet genom sin koralbok utgiven på 1870-talet. Vid ankomsten till Göteborg hade den judiska församlingen 1855 uppfört en ny synagoga efter tysk reformjudisk förebild. Den icke judiske men tyskfödde August Krüger hade fått i uppdrag att rita den byggnad som slutligen godkändes av överintendentensämbetet.

Om judisk byggnation har Frederic Bedoire skrivit "Ett judiskt Europa. Kring uppkomsten av en modern arkitektur 1830–1930". Boken kom i en andra reviderad upplaga 2003. Här behandlar författaren modernitet i det judiska byggandet och exemplifierar med bland annat Krügers synagoga i Göteborg. Även Göteborgs stadsmuseum uppmärksamade synagogan och det judiska livet i Göteborg med en skrift 2005. Ingrid Lomfors var redaktör för skriften "Synagogan i Göteborg 150 år".

Hammarlund ser hur två reformrörelser möts, del den från Tyskland kommande judiska som i stor utsträckning utgick från Abraham Geiger och den inhemska, med liberala reformer med början efter Karl XIV Johans död 1844. Dessa båda gynnade församlingen med den nybyggda synagogan. Det ledde på sikt också till ökade rättigheter för den judiska befolkningen. Däremot nämner och diskuterar han inte begreppet "Port Jews".



Samtidigt med denna för de välsituerade judarna positiva utveckling hade det börjat komma fattiga invandrande judar från Ryssland. De tilläts inte blir medlemmar i den befintliga församlingen. Dessa, vilka ofta benämndes östjudar kom att slå sig ned framför allt i stadsdelen Haga. De var oftast gårdfarihandlare och bildade en egen församling i stadsdelen. Kontakten mellan de rika och väletablerade och den fattigare nyinvandrade gruppen var relativt liten. För att kunna upprätthålla sin religion grundade de en egen församling med en liten anspråkslös synagoga i Haga med en ortodox judisk inriktning. Den senare gruppen kom att i slutet av 1800-talet utsättas för antisemitiska förföljelser då de bland annat ansåg göra intrång på svenska minuthandlarnas revir.

Hammarlund visar också på den koppling han tycker sig se mellan judiska traditioner och ideal och uppbyggnaden av slöjdseminariet på Nääs, där August Abrahamson 1872 grundade en skola. Den kom senare att utvidgas av släktingen och efterträdaren Otto Salomon och nå världsrykte.

Utöver den tidigare nämnda skriften har Hammarlund också författat "Judiska städer. En europeisk läsebok" utgiven 2021. Boken är uppbyggd i kapitel där en eller två städer med judisk befolkning och kultur beskrivs. Totalt är det drygt 15 städer som behandlas. En av dessa städer är Göteborg. Författaren gör här vissa jämförelser med andra städer och ser hur dessa påverkat det judiska livet i Göteborg.

I Jan Christensens "Rikedom förpliktigar – Kulturdonationernas Göteborg 1850–1920", utgiven 2020, kan vi följa de båda judiska grupperna, de rika västjudarna och det fattiga östjudarna. Christensen som är docent i historia vid Göteborgs universitet har bedrivit omfattande forskning om 1800- och 1900-talets Göteborg. Han har tidigare skrivit bland annat "Liberalernas stad. Fattigvård och kulturdonationer i 1800-talets Göteborg", en bok som kom i tryck 2009.

Göteborg hade blivit känd som donatorernas stad under 1800-talet och skilde sig avsevärt från Stockholm och Malmö,

när det gällde mecenater och donationer. Detta mycket beroende på den begränsade rösträtten som penningstrecken gav och den låga kommunala skatten. Uttaxeringen i Göteborg 1868 var totalt 4,43%, där den statliga beviljningen var 1% och 3,43% var staden Göteborgs skattesats. Författaren framhåller att den låga skatten gav utrymme för stora donationer. Trots mecenatskapet räckte inkomsterna till för ett ståndsmässigt liv för borgerskapet. Samtidigt med stora donationer till staden drevs i stadsfullmäktige en politik i manchesterliberal anda i bostads- och fattigvårdsfrågor. Detta ledde till att man politiskt och ideologiskt i hög grad förlitade sig till donationerna i sociala frågor.

De judiska grosshandlarna och övriga delar av de förmögna judarna kom under 1800-talet att följa i samma spår som det övriga borgerskapet med ett påkostat liv och stora donationer. I mångt och mycket levde man ett likartat liv som de kristna. Utöver en stor stadsvåning var det flera förmögna judar som ägde landerier alldeles utanför staden eller herrgårdar i Väster-götland. Den reformjudiska inriktningen ledde till att religionen mer blev en privatsak, även om man inte konverterade till kristendomen i någon större utsträckning och inte heller gifte sig med kristna. Bland de judiska mecenaterna fanns representanter för bland annat familjerna Magnus, Abrahamson, Heyman och Fürstenberg. Författaren resonerar om en möjlig förklaring till det judiska borgerskapets ställning i Göteborg med en hänvisning till den kände brittiske historikern Eric Hobsbawms analys. Denne har påstått att många av de förmögna judarna i Europa var förankrade i den centraleuropeiska judiska medelklasskulturen. De hade ersatt religionen med dyrkan av de sköna konsterna och andlig bildning. Analysen finns beskriven i Hobsbawms bok "The Age of Capital 1848-1875" som utgavs 1975. Denna hållning skulle sannolikt tona ned det judiska arvet och risken för antisemitiska angrepp.

Östjudarna kom under slutet av seklet att utsättas för grova påhopp i vissa delar av Göteborgs-pressen. De grövsta antisemitiska skrivierna stod den konservativa Göteborgs Aftonblad för. Tidningen som både gav sig på gårdfarihandlarna i Haga liksom de förmögna grosshandlarna, hade en speciell hatkampanj mot Philip Leman som var stadsfullmäktiges ordförande och riksdagsman för Göteborg i första kammaren. Han kom att benämnas "den judiske diktatorn". Dessa påhopp bemöttes framför allt av Göteborgs Handels och Sjöfartstidning och från 1892 även av den socialdemokratiska tidningen Ny Tid ledd av Fredrik Sterky.

En skrift som har som avsikt att ge en ökad förståelse av det judiska livet i Göteborg under 1800-talet, och visa på olikheter mellan de judiska grupperna är den bok som Pia Lundqvist varit redaktör för "Plats i staden. Göteborgs judiska adertonhundrat", vilken gavs ut på förlaget Korpen 2023. Pia Lundqvist har skrivit flera kapitel om östjudarna, bosättningen i Haga och gårdfarihandeln framför allt i Västergötland. Lundqvist har tidigare författat "Marknad på väg – Den västgötska gårdfarihandeln 1790-1864", som är hennes doktorsavhandling från 2008. Hon har även skrivit "Tolerans, integration och antisemitism – Judar i 1800-talets Göteborg", vilken ingår i det historieverk som kom till Göteborgs 400-årsjubileum 2021, "Göteborg genom tiderna – Nedslag i stadens sociala och politiska historia". En skrift som redigerats av Jan Christensen, Per Cornell, Johannes Daun och Martin Linde.

Den tidigare nämnda skriften från 2023, behandlar i mycket större omfattning än de tidigare nämnda verken de östjudiska invandrarna och deras sociala och ekonomiska levnads-förhållanden. Här ges även personliga inblickar i olika familjers levnadsvillkor. Samtidigt framgår det tydligt hur de två judiska grupperna levde i Göteborg utan större sociala, religiösa och kulturella kontakter sinsemellan. Däremot fanns ekonomiska kontakter. Övriga kapitel behandlar olika föreningar samt sociala och politiska verksamheter under århundradet. Vissa kända judiska personer porträtteras också.

Avslutningsvis skall vi återgå till den författare som behandlades i inledningen av artikeln, Carl Henrik Carlsson, docent i historia vid Uppsala universitet och den som sannolikt är den idag främste kännaren av den judiska historien i Sverige. Utöver skriften om Aaron Isaac som utgavs detta år har han 2021 skrivit "Judarnas historia i Sverige". Boken följdes upp året därpå, 2022, med "Källor till judarnas historia i Sverige". Hans avhandling behandlade även judisk historia i Sverige: "Medborgarskap och diskriminering. Östjudar och invandrare i Sverige 1860-1920" vilken lades fram 2004.

De verk från hans penna som kan knyta ihop ämnet om den judiska befolkningen i Göteborg under 1800-talet är: "Integration mot alla odds? En longitudinell kohortstudie av östjudars barn i Sverige 1880-1920" som kom ut förra året. Han har valt att undersöka hur det gick för den grupp av judar som under 1800-talet var fattigast och mest utsatta för antisemitiska förföljelser och inte så välintegrerade i samhället. Undersökningen, som till viss del omfattar en bit in på 1900-talet och gäller hela Sverige, är ändå representativ för Göteborg. Man kan först fastslå att de förmögna judarna i Göteborg fortsatte att ha det ekonomiskt och socialt bra under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Även om man inte får bortse från de antisemitiska förföljelserna som drabbade även denna grupp.

Carlsson har undersökt hur det har gått socialt och ekonomiskt för judiska barn födda i Ryssland men som var boende i Sverige 1880. Undersökningen byggde på 857 barn, varav hälften senare emigrerade, oftast till USA. Kvar blev ca. 425 barn. Det som gör undersökningen intressant för Göteborgs vidkommande är att en stor del av de undersökta kom att bo i Stockholm och Göteborg. Undersökningen visar på en stor inflyttning till de båda största städerna. Dessa hade redan tidigare en något större judisk befolkning efter svenska mått mätt. Det har också skett en förflyttning inom städerna från mindre välrenommerade stadsdelar till dem med bättre status. Av de i undersökningen förekommande har c:a. 20% bytt efternamn, inte från typiskt judiska utan från mer slaviskt klingande. Andelen som konverterat till kristendomen var mycket liten. Det var däremot inte ovanligt att judiska män gifte sig med kristna kvinnor. Det var inte lika vanligt att judiska kvinnor gifte sig med kristna män. Var det möjligen så att männen i högre grad var påverkade av den gryende sekulariseringen? Samtidigt skall man också veta att det var ett tydligt överskott av män i undersöknings-gruppen.

Det är mycket intressant att man i liten omfattning har gift sig med de gamla judiska familjerna av hög status som tillhörde den västjudiska eliten. Här tycks den ekonomiska och sociala statusen trots en förbättrad ekonomi för östjudarna ha kvarstått och avståndet funnits kvar. Man kan tydligt se klassresor. Fäderna till de undersökta barnen var till 50% verksamma inom handeln. Här fanns säkert en grupp gårdfarihandlare men även mindre butikshandlare. Av deras barn har många som vuxna haft en annan typ av försörjning än inom handeln. Det man kan konstatera är att det gått bättre för den sämst ställda av de judiska grupperna i Göteborg men att avståndet till den gamla judiska eliten kvarstod 1920.

Ulf Lycke

Glöm ej att betala din medlemsavgift för 2025

Årsavgift 2025: Enskilda medlemmar 150 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Personnamn på västgötska runmonument 7. Namnet takh på stenen vid Töfta (Vg 113)



Den 2,5 meter höga Töftastenen vid Lärkegapet i Bjärby socken, Grästorps kommun, har en enkel runslina med en inskrift som börjar nere till höger. Längs upp pryds monumentet av en torshammare vilket inte är så märkligt eftersom det finns andra spår av att man dyrkade guden Tor i Västergötland. Inte minst har vi Velandastenen (Vg 150) bara ett par mil åt sydväst med sitt **pur : uiki** som tolkas som *Porr vigi* 'Må Tor helga (runorna eller minnesmärket)'. Sju mil nordöst om Töfta hittades en några centimeter stor torshammare i en mosse vid Lugnås i Björsåters socken utanför Mariestad (Gräslund s. 231).

Enligt Elisabeth Svärdström i Västergötlands runinskrifter (s. 186) lyder inskriften på Töftastenen följande:

takh : rispi : stn : þaisi : rfti : burn : frita : harþa : kupih : þikn :

*Dag[**r**] resti sten þannsi æftir Biorn frænda, harða goðan þegn.*

”Dag reste denna sten efter Björn, (sin) frände, en mycket god tågn.”

Vad en *þegn* är har diskuterats mycket men det är svårt att ge en meningsfull översättning. Att det handlat om en framstående man är dock klart (se senast Sukhino-Khomenko). I övrigt är inskriftens innehåll fullt klart: en man reser stenen efter en annan som ges ett berömmande epitet. Endast det första namnet har orsakat visst tolkningsbesvär. Svärdström (s. 186) skriver: ”**takh** torde återge mansnamnet *Dagr* (se Vg 101). Att nom[inativ]ändelsen saknas, kan sammanhånga med att följande ord börjar med *r*.”

Vg 101 som hon hänvisar till är runstenen på gården Bragnum, Flo socken i samma kommun, bara en dryg mil västerut. Den har (kanske) ristats av en Åsbjörn. Svärdström skriver (s.

171): ”Båda namnen [alltså *Dag* och *Åsbjörn*] är vanliga i runinskrifter.” Men där nämns inte att *Dag* också skulle förekomma på Vg 113. Kanske handlar det till och med om samme man?

Det är inga problem med namnet *Dagr* i sig, som Svärdström framhåller finns det belagt på en relativt närbelägen runsten och det är dessutom vanligt i medeltida Sverige (SMP 1 sp. 559–562). Som hon också påpekar är inte heller bristen på ett förväntat **-r** eller **-r** sist i runföljden ett bekymmer eftersom det följande ordet börjar på **r** – som i flera andra fall, bland annat på runstenarna från Sörgården, Vallby (Vg 7) **krim • risti** *Grimr resti* och Eggvena kyrka (Vg 151) **uifast : rispi** *Vifastr resti*.

I stället är problemet den avslutande **þ**-runan i **takh** som knappast kan vara felristning för **þ** (**r**) eller **þ** (**r**). Att **kh** kombineras för att representera *g* eller *k* är generellt ovanligt på svenska runstenar, bara åtta fall totalt om vi räknar bort Vg 113, och inget av dem förekommer i Västergötland eller någon gång sist i ett ord. I Uppland och Västmanland står **kh** för *g* först i ord i tre fall, annars är det fråga om *k* inne i fem ord.

Men det finns en lösning på detta problem. I två fall, **khn** för *kann* på den öländska Gårdbystenen (Öl 28) och **khirbiarn** *Gæirbiarn* på den småländska Fröderydsstenen (Sm 69), är **h** sannolikt fel för **a** där man först ristat **n** men kompletterat med rätt bistav (och sedan kanske inte målat i den felaktiga). Det är mycket vanligt med **þ** för **þ** eller **þ** i vikingatida runstensinskrifter och samma fenomen dyker faktiskt upp på Töftastenen själv där det sista ordet skrivs **þ þ þ þ þ** **kupih** för **þ þ þ þ þ** **kupan**. Här verkar **þ**-bistaven hamnat på sista runan i stället för på näst sista där den hör hemma. Mycket talar således för att den sista runan i **takh** ska förstås som ett korrigerat runtecken.

Frågan blir då om **þ** är ett rättat **þ** eller **þ**, det förra skulle ge ett avsett **takn** och det senare **taka**. Runföljden **takn** skulle kunna ses som en mindre nöjaktig skrivning för namnet *Diakn* 'djäken' men detta är ett lån från latin, rätt sent som namn och mer av en titel eller dylikt (jämför Lind sp. 59). Dessutom hade man då snarast förväntat sig ett **tiakh**.

Om vi prövar med **taka** blir ett hypotetiskt *Dængia* möjligt, att jämföra med *Dengir* ”Av v[erbet] *dengja* 'dänga, slå, hamra'” (Lind sp. 58.). Det skulle passa väl med namn som *Hnoða* 'nita, slå, hamra' på Högsstenen (Vg 183) vilken jag nämnt tidigare i min serie artiklar (Williams 2024). Det borde dock ha skrivits **takih** eller **tankih**.

Då får vi prova **takh** = **taka** men något namn *Taka* eller dylikt är veterligen inte belagt i fornnordiskan. Däremot framstår ett *Takka*, fornsvenskans *takka* 'tacka, honfår', som en intressant möjlighet, även om just detta ord inte är belagt som namn. Det finns dock ett antal namnbildningar som utgår från får. I fornvästnordiska (se Lind samt Jónsson, registret) har vi namnen *Baggi* 'bagge', *Hrútr* 'gumse' och *Vēðr* 'vädur', vilka också är belagda på svenska runstenar (Peterson), samt *Lamb* samt *Lambi* och *Lombungr* som alla har med 'lamm, får' att göra, likaså *Sauða* 'får' och *-gymbill* 'bagglamm'. Nu har inga av dessa mansnamn feminint genus som ordet *tacka* men även sådana bildningar finns, visserligen inga utgående från honfår men dock *Gylta*, *Purka* och *Sýr* 'so, sugga'; *-fylja*, *Jalda* och *Merr* 'männ, sto', *Kussa*, *Kýr*, *Skirja* 'ko', *-tík* 'tik, honhund' samt framför allt *Geit* 'get', ett feminint ord för ett annat slag av småboskap, också använt som mansnamn (Jónsson). På en uppländsk runsten har vi mansnamnet *Gæitir*, en avledning till *get* (Peterson) och fler finns nog.

Om tolkningen är den rätta är det ingen *Dagr* utan en *Takka* som har rest Töftastenen.

Litteratur

Gräslund, Anne-Sofie, 1983–84: Tor eller Vite Krist? Några reflektioner med anledning av Lungnås-hammaren. I: Västergötlands fornminnesförenings tidskrift, s. 229–35.

Jónsson, Finnur, 1907: Tilnavne i den islandske Oldlitteratur. I: Aabøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 2. Række 22, s. 161–381.

Lind, E. H., 1905–15: Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden. Uppsala–Leipzig.

Peterson, Lena: 2007: Nordiskt runnamnslexikon. 5 rev. uppl. Uppsala.

SMP = Sveriges medeltida personnamn. Utg. av Institutet för språk och folkminnen. 1–. 1967 ff. Uppsala.

Sukhino-Khomenko, Denis, 2024: *Thegns around the North Sea: Elite, Nobility, Aristocracy of the Late Viking Age*. University of Gothenburg, Department of Historical Studies.

Västergötlands runinskrifter. Utg. av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–1970. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.) S. 185–186.

Williams, Henrik, 2024: Personnamn på västgötska runmonument 4. Två otolkade runföljder på Högstenen (Vg 183). I: Föreningen för Västgötalitteratur. Meddelande 4, s. 13–14.

Henrik Williams

Det sachsiska Transsylvanien



Robin Gullbrandsson har utgivit ännu en bok. Denna gång tillsammans med historikern och journalisten Ulf Irheden.

Av Robins tidigare utgivningar kan bland annat nämnas litteratur om kyrkor i Skara stift och om kyrkorestaureringar i Västergötland.

Han är en erkänt duktig forskare, har flera akademiska examina och är verksam som byggnadsantikvarie på Västergötlands museum i Skara.

Robins och Ulf's nypublicerade bok har titeln "Landet bortom skogen. Det okända Transsylvanien."

De har återkommande rest runt i regionen Transsylvanien i Rumänien med fokus på en tysk minoritet, Siebenbürger Sachsen.

Siebenbürgen kan översättas till de sju borgarna, och är det tyska namnet på området.

Sachsen, är själva folkgruppen, alltså sachsare, vilka inte ska förväxlas med saxare. Transsylvaniens vackra heraldiska vapensköld innehåller bland annat de sju borgarna.

Redan under 1100-talet kom gruppen dit, och genom århundradena har de lyckats bevara sin kulturella identitet. I boken får man möta ättlingar till de första kolonisterna. Deras framtid är oviss, så all dokumentation kan vara värdefull.

År 1940 fanns det cirka 240 000 sachsare i Rumänien, vilket kan jämföras med dagens cirka 10 000 sachsare som lever i Transsylvanien.

Krig och deportationer ligger bakom minskningen, och det som kallas för kommunismens fall 1989, då många valde att emigrera till Tyskland.

Som kuriosas kan jag nämna att Rumäniens president 2014 – 2025, Klaus Johannis, tillhör denna minoritetsgrupp.

Herta Müller, som fick Nobelpriset i litteratur år 2009, har en bakgrund i en annan tyskspråkig minoritet i Rumänien. Hon är dock numera bosatt i Tyskland.

Finns det någon mer koppling till Västergötland i boken utöver att bokens ena författare bor här och även är medlem i Västgötalitteratur?

Ja, jag tycker det.

Kyrkobergarna får mycket uppmärksamhet i boken. En kyrkoberg är som det låter, en befäst kyrka.

Som lekman tycker jag mig se några likheter mellan sachsarnas kyrkobergar och rundkyrkorna på Falbygden.

Oklart om Robin, kyrkoexpert och byggnadsantikvarie som han är, håller med.

Även om Falbygdens fåtal medeltida rundkyrkor kanske var försvarskyrkor så är de många gånger inte i närheten av kyrkobergarna i Transsylvanien vad gäller maktighet. Flera av kyrkobergarna finns på UNESCO:s världsarvslista.

Bildmaterialet i boken är så bra och intressant, så jag fick ofta stanna upp och begrunda många bilder.

Boken är på 449 sidor och finns att köpa på Västergötlands museum i Skara.

Niklas Krantz

Efterlysning

Jag söker person som är intresserad av företagshistoria och vill skriva. Det handlar om ett känt mariestadsföretag i verkstadsbranschen som grundades 1914 och lades ner 2001. Jag var vd i företaget 1971 – 1989.

Är du intresserad så hör av dig till

Einar Fjellman
Ängelholm
070-5817558

Marie Eufrosynes vapensköld

Något om hennes Wittelsbachska rötter vid Rhen



Maria Eufrosyne av Pfalz-Zweibrückens vapensköld, här till den nya orgeln i Värnhem (snidad av Thorleif Aiff, målad av Cecilia Blomkvist, förgylld av Aulikki Ravelin). Foto: Cecilia Blomkvist.

Följande artikel är en bearbetning av ett föredrag som författaren höll i Värnhems klosterkyrka den 15 februari 2025 med anledning av 400-års minnet av Maria Eufrosynes födelse.

Förra året färdigställdes de nya vapensköldar som kommer pryda hörntornen på den rekonstruerade De la Gardie-orgeln i Värnhems klosterkyrka. Originalorgeln byggdes 1673. Vapensköldarna för Magnus Gabriel De la Gardie och Maria Eufrosyne av Pfalz-Zweibrücken ser vi på flera ställen i kyrkorummet, på altaruppsatsen, på de främre bänkarna, på väggarna och inte minst i deras gravkor.

En av donatorerna till den nya skölden för Maria Eufrosyne är Franz, hertigen av Bayern, barnbarnsbarn till den siste bayerske kungen Ludwig III som abdikerade 1918. Han är sedan 1990-talet huvudman för den Wittelsbachska ätten och bor i en flygel till Schloß Nymphenburg i München. Hur kommer det sig att han bland många förfrågningar tyckte detta var intressant? Faktum är att Maria Eufrosyne tillhörde den stora och gamla Wittelsbachäkten, båda stammar från den Pfalziska linjen som levererat kungar inte bara till Bayern och Sverige utan även Ungern, Böhmen och Grekland.

Vapenskölden är heraldiskt kvadrerad med fyra fält där två motiv återkommer i respektive hörn. Många känner nog igen de bayerska blåvita rutorna från Freistaat Bayerns och huset Wittelsbachs vapen. I heraldiken arbetar man med en begränsad färgpalett och metallfärgerna guld och silver, alltid med syfte att få en god kontrastverkan. Vitt återges i regel med silver och står för beständighet medan blått står för visdom och dygd, guld däremot för makt. Det blåvita vapnet kom ursprungligen från en mäktig adelsfamilj i Niederbayern, grevarna av Bogen, genom giftermål kom Wittelsbacharna efter svärfamiliens utdöende på 1200-talet att föra deras vapen i egenskap av hertigar av Bayern.

Det andra motivet är ett gyllene pfalziskt lejon på svart botten. Pfalz har nog fler svårare att placera på kartan (om än Pfälzer Saumagen var Helmut Kohls favoritträtt), i än högre grad Pfalz-Zweibrücken, ett av alla de små furstendömen som bildade det tysk-romerska riket, das heilige Römische Reich deutscher Nation, romarrikets medeltida arvtagare. 1214 övertog Wittelsbach rollen av pfalzgrevar vid Rhen och lade därmed grunden till ättens Pfalziska gren som med tiden blev uppdelad i flera grenar

genom arvsskiftet. Det är från denna gren som det bayerska kungahuset uppstod under Napoleonkrigens omritande av Europakartan. Rhen var en otroligt viktig ekonomisk, politisk och kulturell livsnerv som knöt samman Väst- med Sydeuropa. Det var ingen tillfällighet att alla tysk-romerska kejsare kröntes i Frankfurt. Med säte i Heidelberg var Pfalzgreven vid Rhen en av de sju kurfurstarna som valde kejsare och satt bland de främsta i rangordningen. Detta gav upphov till furstendömet Kurpfalz på 1400-talet. Begreppet pfalzgreve har sitt ursprung i karolingisk och ottonsk tid och var ett slags ställföreträdare för den tysk-romerske kejsaren på dennes olika förvaltningsäten, de sk Kaiserpfalz.

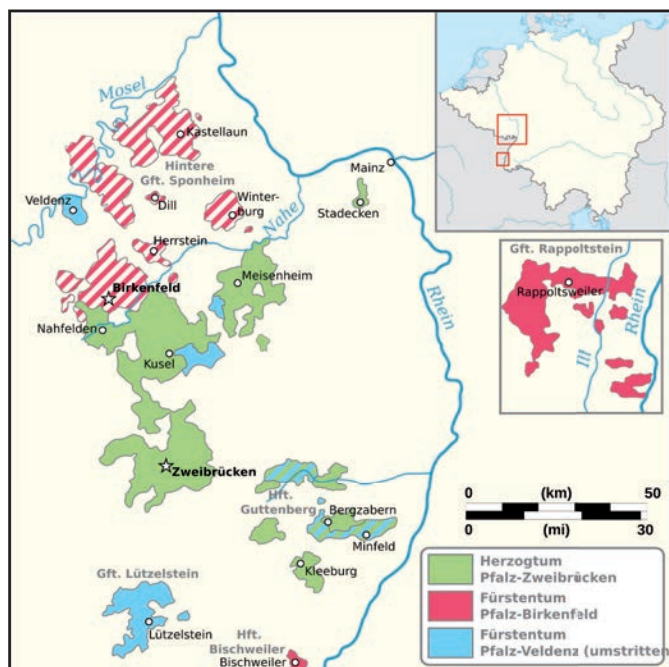
En annan gren av de pfalziska wittelsbacharna tilldelades genom arvsskiftet det som blev Pfalz-Zweibrücken, beläget ett gott stycke inåt land väster om Rhen, nära såväl Frankrike som Nederländerna. Det var ett litet och territoriellt splittrat med i jämförelse med andra tyska furstendömen svag ekonomi med 30–50 000 invånare, mest bönder. Men i status och stolta anor stod Pfalz-Zweibrücken ändå högt i kurs. Få svenskar känner väl till att furstendömet 1681–1720 stod under svensk förvaltning och att såväl Karl XI som Karl XII var regenter som Karl I och II. Mycket kvarstår idag dock inte av svensktiden och dagens slott byggdes först efteråt då den släktgren regerade som kom att bli bayersk kungafamilj.

Som hjärtsköld finns grevskapet Veldenz lejon. Veldenz och Sponeheim kom i början av 1400-talet genom giftermål till ätten. Skölden återspeglar alltså hertigarna av Pfalz-Zweibrücken som pfalzgreve vid Rhen, hertig av Bayern, greve av Veldenz och Sponeheim.



*Maria Eufrosyne som ung, målning av Münnichhoven.
Foto: Nationalmuseum.*

Maria Eufrosynes far hette Johan Kasimir och var yngre son till hertigen av Pfalz-Zweibrücken Johann I, den haltande. Farfädern hade anammat den lutherska läran i furstendömet, men Johann gick över till den reformerta kyrkan och barnen gavs en ambitiös humanistisk och reformert skolning. Även släktingarna som styrde i Kurpfalz hade gått över till den reformerta läran och universitetet i Heidelberg lockade reformerta studenter inte minst från Frankrike. Detta avsteg från den lutherska läran innebar dock att de båda furstendömena bröt med den augsburgska



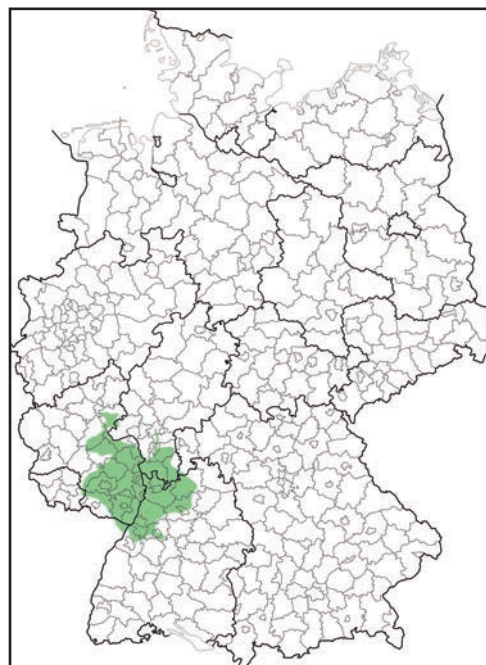
Karta över Pfalz-Zweibrücken ca 1700. Källa: Wikimedia commons.

religionsfredens statuter. Det gällde därför att skapa bra allianser, inte minst genom äktenskapspolitik. Johann I gifte bort två av sönerna med ledande reformerta familjer i Frankrike och Holland. Kurfursten å sin sida gifte bort sin dotter Maria med den svenske hertig Karl av Södermanland.

År 1604 dog Johann I och Pfalz-Zweibrücken ärvdes av äldste sonen Johann II medan lillebror Johan Kasimir fick sin fortsatta uppfostran vid det kurpfalziska hovet i Heidelberg där han med tiden kom att nyttjas som diplomat. Pfalz-Zweibrücken och Kurpfalz höll rätt samman i den internationella politiken. 1611 fick Johan Kasimir det förfallna slottet Neukastel vid Leinsweiler som residens med några underliggande byar. För att stärka Pfalz vanskliga politiska ställning beslutades att söka fördjupa banden med det protestantiska Sverige. Johan Kasimir skickades 1613 hit för att anhålla om prinsessan Katarinas hand hos änkedrottningen. Katarina var dotter till Karl IX och hans första gemål, nämnda Maria av Pfalz, alltså var Katarina kusin till dåvarande kurfursten av Pfalz, Fredrik V, och syster till Gustav II Adolf som med tiden skulle träda fram som en protestantismens förkämpe i Tyskland.

Men änkedrottningen och riksrådet var mycket tveksamma, främst pga Johan Kasimirs minst sagt ringa ekonomiska muskler. Han kunde ståta med titeln Pfalzgreve vid Rhen men var i praktiken "en furste utan land" som historikern Åke Kromnow uttryckt det. Johan Kasimir fick återvända hem där han gavs ekonomiska försäkringar av sin bror och kurfurst Fredrik. Först efter detta och med deras stöd kunde giftermålet bli av 1615. Härmed kom huset Pfalz att bli en av spelarna i framtida anspråk på den svenska tronen.

Åter i Pfalz förlänades makarna Kleeburg i Elsass, nu i Frankrike, som ersättning för Neukastel. Där påbörjade Johan Kasimir bygget av ett präktigt renässansslott vid Birlenbach som döptes till Katharinenburg. Vintern 1619/20 kom Pfalz att dras in i det trettioåriga kriget, inte minst på grund av kurfurst Fredriks korta sejour som "Vinterkungen" av Böhmen. Rhenlandet förvandlades till krigsskådeplats mellan de protestantiska allierade och de katolska kejserliga trupperna och dess spanska allierade. Johan Kasimir reste 1620 åter till Sverige för att vinna Gustav II Adolfs stöd för Kurpfalzs sak i kriget. Katarina hade sökt skydd i Strassburg undan de framryckande spanska trupperna. 1622 härjades Kleeburg och Katharinenburg. Gustav Adolf erbjöd ma-



Kurpfalz på dagens Tysklands karta. Källa: Wikimedia commons.

karna skydd i Sverige. Eftersom någon morgongåva för Katarina aldrig betalats ut så fick makarna som pant slottet Stegeborg med omnejd i Östergötland. Här föddes under 1620-talet barnen Karl Gustaf, Maria Eufrosyne, Eleonora Katarina och Adolf Johan. Med tronföljdstankar i bakhuvudet gav föräldrarna dem lutherskt dop och uppfostran. Dynastiska motiv präglade många av besluten. Den strikta observansen av titlar och ståndsmässig representation spelade en stor roll för Johan Kasimir och Katharina, det var ju de facto det enda de verkligen ägde.

Johan Kasimir kom som duktig administratör att bli Gustav Adolfs högra hand och en allvarlig konkurrent till rikskansler Axel Oxenstierna. Han fick från Kalmar organisera det svenska försvaret under polska kriget och blev 1631 riksskattmästare. Men med kungens död 1632 förlorade Johan Kasimir sitt beskydd och utmanövrerades av Oxenstierna och rådsadeln. Han fick nöja sig med rollen av slotts- och länsherre på Stegeborg medan hustrun Katarina trädde fram på scenen som skicklig maktspelerska vid hovet där hon ansvarade för tronföljaren Kristinas utbildning, en utbildning som även Maria Eufrosyne till en början fick del av. Flickorna blev nära vänner. Sedermera var det ju Kristina som 1650 mot riksrådets vilja drev igenom att kusin Karl Gustav skulle utses till hennes efterträdare, varmed grunden lades till huset Pfalzs tid på svenska tornen, som varade till Ulrika Eleonoras abdikation 1720.

När Karl Gustav blev kung 1654 gav han Kleeburg till sin lillebror Adolf Johan som övertagit Stegeborg efter fadern och var nybliven änklings efter riksdrotts Per Brahes äldsta dotter (Elsa Beata Brahe). Han gifte om sig med Elsa Beatas kusin Elsa Elisabet Brahe som snart kom i fejd med Maria Eufrosyne vid hovet om vem som skulle ha företräde i rang, vilket Kristina avgjorde till sin väninnas fördel eftersom hon var född och inte gift till furstintiteln. Förbittrad drog sig Elsa Elisabet tillbaka till Stegeborg där även maken förgäves bidade sin tid. Deras söner kom att i var sin tur ärva Kleeburg. Sonen Gustav blev sedermera också hertig av Pfalz-Zweibrücken. Han dog barnlös 1731 och sedan tog släktgrenen Pfalz-Birkenfeld över, vilka som nämnt 1806 upphöjdes till bayersk kungafamilj. Kleeburg förblev svenske kungens privata egendom ända till 1787 då svenska kronan slutligen erkände Frankrikes överhöghet över miniatyrfurstendömet. Man kan konstatera att pfalzgrevskapet Kleeburg till ytan låg ordentligt



Katarina Vasa, dotter till Karl IX och Maria av Pfalz, Maria Eufrosynes mor, målad av Elbfas. Foto: Nationalmuseum.

i lä vid en jämförelse med det De la Gardieska grevskapet Läckö. Maria Eufrosyne stod i rang betydligt högre än sin make på bördstrappan, men när det kom till egendom och faktisk makt så gifte hon upp sig. I äktenskapspolitiken hade pfalzgreveparet på Stegeborg på det hela taget stor framgång med sina barn.

Robin Gullbrandsson

Källor:

Kappelmayer, Andreas, 2017, Johann Casimir von Pfalz-Zweibrücken-Kleeburg (1589-1652), Münster.

Histoire de la Catharinenburg, hämtad via <https://www.drachenbronn-bierlach.fr>

Lärorika berättelser

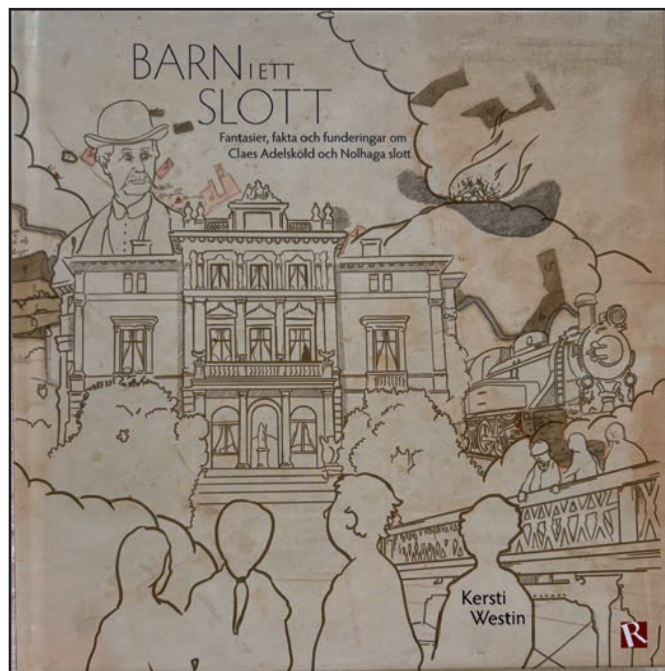
Titeln på Skaraborgs Akademis senaste egna publikation är "Okända historie(r)". Låt inte ordet Akademi avskräcka er. Bokens innehåll på 169 sidor är lättläst, lärorik och underhållande. Elva medlemmar i Skaraborgs Akademi har bidragit med lika många artiklar om allt från Carl Henrik Ohlssons text om det framgångsrika bandylaget Villa Lidköping till Barbro Lennéer Axelssons tankar om hemligheter.

En hemlighet kan till exempel vara att dölja en sjukdom. Anja Praesto skriver om "riksgalningen" Eddie Meduza. 23 år efter sin bortgång är han fortfarande i ropet, inte minst i Tidaholm. Madelene Sandström skriver om "Världens mest okända konstnär", Ester Andersson, som var verksam i Tidaholm. Hennes konstverk kan inte ses på museiväggar men väl på oräkneligt antal tändsticksetiketter.

Sören Häggroth tar upp det han kallar "Slaget om rälsen". Det var verkligen en kamp mellan olika intressenter om vem som skulle få järnväg. Det slutade med att Västra stambanan drogs öster om Billingen, där Skövde och Falköping blev vinnare. Tids nog kompenserades andra bygder, till exempel fick Skara Europaväg. Sören Holmberg beskriver Västgöta herrarnas uppror mot Gustaf Wasa. Av utrymmesskäl kan jag inte omnämna alla artiklarna men avslutar med bokens redaktör, Karl-Erik Tysk, som avslutar boken med en artikel om sin ungdomskärlek, en flicka med det där extra. Hans artikel både börjar och slutar med Flobys store son, Johan Henric Kellgren, vilket inte är en tillfällighet.

Niklas Krantz

Claes Adelsköld och Nohaga slott



Det har i år utkommit två historiska romaner som huvudsakligen bygger på Claes Adelskölds memoarer. Dessa behandlar bland annat livet på Nohaga slott, strax utanför Alingsås, under slutet av 1800-talet. Memoarerna gav Adelsköld det något lätt svulstiga namnet "Lefnadsminnen. Utdrag ur mitt dagsverks- och Pro Diverse-konto I-IV". De gavs ut vid sekelskiftet 1900 och kom i två olika utgåvor. Verket, som ofta är bundet i två band - veritabla tegelstenar, är läsvärda. Här har författaren enligt tidens sed framställt sig själv i en mycket fördelaktig dager.

Några ord om Adelskölds liv kan vara på sin plats. Han föddes 1824 på Nohaga, men det var ett hem som han tvingades lämna redan som barn när föräldrarna skildes. Han kom dock att bo kvar i Alingsås hos morföräldrarna. Efter studier gjorde han en karriär som militär och järnvägsbyggare. Adelsköld satt även en tid i riksdagen och var en flitig författare av bland annat historiska skrifter. I slutet av 1870-talet återköpte han Nohaga och förvandlade godset till ett mönsterjordbruk samtidigt som han försåg det med en ny huvudbyggnad. På grund av dålig ekonomi, troligen orsakad av misslyckade placeringar, blev han tvungen att sälja Nohaga i slutet av 1880-talet. Familjen flyttade då till Stockholm där Adelsköld dog 1907. Det kan också ha bidragit till flytten från Nohaga att yngsta dottern Bib utsattes för ett övergrepp.

Godset hade på 1700-talet skapats av Jonas Alströmer genom köp och sammanslagning av flera gårdar. Sönerna August och Johan Alströmer kom sedan att äga gården. Under familjen Alströmers tid uppfördes en herrgårdsbyggnad på Nohaga. Det var detta hus som Adelsköld rev i slutet av 1870-talet. Den nya byggnaden, som av alingsåsarna benämns Nohaga slott, stod färdig i början av 1880-talet. Byggherren själv talade dock om den som "corps de logiet". Skisserna till det nya huset hade gjorts av Adelsköld men som arkitekten bakom slottet stod Adrian Crispin Pettersson. Pettersson var göteborgare och har ritat en mängd byggnader i Västverige, bland annat ett otal hus i Göteborg, Vikaryds slott samt kyrkan i Lysekil m.m.

I Nolhagas fall blev den nya byggnaden en villa i nyrenässans enligt Palladios ideal. Slottet kom senare under 1920-talet att köpas av Alingsås stad. Efter att huset haft skiftande användningsområden beslutade kommunen att renovera det. År 2022 påbörjades den renoveringen med Åsa Zacharoff som projektledare. Slottet, som invändigt har återställts till sin ursprungliga färgsättning, var klart i år. Zacharoff har förespeglat att det skall ges ut en bok om renoveringen, vilken jag hoppas kunna återkomma till i dessa spalter.

Den första av de tidigare nämnda romanerna är skriven av Kersti Westin: "Barn i ett Slott. Fantasier, fakta och funderingar om Claes Adelsköld och Nolhaga slott". Westin har tidigare skrivit två liknande böcker, dels "Barn i en stad", som utkom till Alingsås 400-årsjubileum 2019 dels "Barn i en stad vid havet" som utgavs i samband med Göteborgs 400-årsjubileum 2021. Hon har som synes valt ett barnperspektiv på sina historiska romaner. I förordet till den senaste boken framhåller hon dock att den även vänder sig till vuxna.

Westin lägger i sitt skrivande en ram utifrån Adelskölds memoarer och skapar en fiktiv dialog mellan framför allt barnen i familjen Adelsköld. Hon hänvisar också i förordet till Cecilia Düringers tankar. Hon har i radions P3 Historia uttalat sig om vad som ger framgångsrik historieskrivning. Jag citerar Westin, "Hon menade att nyckeln till en lyckad presentation av historia låg i att börja med individen, komplettera med fakta och sedan krydda anrättningen med lite trams. Gissa om jag fick vatten på min kvarn – det var ju precis det jag hade gjort i mina två böcker!"

I slutet av Westins bok finns en rubrik "Källor och bildmaterial". Här kan man se att författaren, liksom många andra, tyvärr har problem med att skilja på källor och litteratur. Det som dock framgår i förteckningen är att ytterligare två källor utöver Adelskölds memoarer har använts. Det är Fredrik Wilhelm Nymans "Det Alingsås som gått", här även med det tidigare inte utgivna häftet, vilket publicerades 1991, Det är också den av Föreningen för Västgötalitteratur utgivna "Alingsås på 1880- och 1890-talen" av Gustaf Bergmark, utgiven 1968, men författad långt tidigare. I texten finns det dock ytterligare källor, dåtida tidningar, som inte har medtagits i förteckningen.

När man läser dialogen i boken ser man att barnen givetvis tar en stor plats. Deras gemenskap betonas. Fadern Claes Adelsköld får ett större utrymme än modern och han är den som allt kretsar kring. Modern Gustava blir den lite stränga och återhållsamma i familjen. Detta kan ju lätt finna sin förklaring då framställningen bygger på faderns memoarer. Det förklarar också de urval av händelser som Westin valt att ta med i sin roman.

Författare av denna genre ställs inför problem. De faktiska händelserna går lätt att finna i källorna och sedan är det upp till skribenten att göra urval och tolkningar. Problemet uppstår när det gäller den fiktiva delen med dialoger. Hur skall man närma sig tiden för cirka 150 år sedan? Detta blir ett extra problem om man skriver för barn. Hur tänkte och talade de och vilka relationer hade de till varandra och till föräldrar och underordnade på gården? Här har Westin frångått tidens språk och sannolikt även de dåtida relationerna mellan människorna. Det är säkert den enda framkomliga vägen om man vill nå dagens läsande barn. För svårare ord och begrepp finns det förklarande texter som säkert ökar barnens förståelse. Förhoppningsvis kommer boken att läsas av barn som på detta sätt får ett ökat intresse för historia i allmänhet och historia kopplad till Nolhaga och Alingsås i synnerhet.

Den andra romanen, "I trädgårdsmästarens fotspår. En resa i tiden från Rosendal till Nolhaga, Alingsås och vidare till Ekerö, Malmvik och Skärvik" av Monika Westermarck, handlar om trädgårdsmästaren Viktor Lundberg och hans frus öden. Författaren är i rakt nedstigande led släkting till huvudpersonerna i romanen. Man får här följa Lundbergs liv från utbildningen till



trädgårdsmästare på Rosendals trädgård i Stockholm till de två anställningarna hos Adelsköld på Nolhaga och hos Wallenberg på Malmvik. Viktor Lundberg väljer senare att bli sin egen och bygger upp en handelsträdgård i Skärvik vid Mälaren.

Trots släktskapet med Lundberg hade författaren inte tidigare kännedom om att han arbetat på Nolhaga. Denna insikt kom när hon gick igenom äldre släkthandlingar som hon fått vid arvs-skiften men inte tidigare tittat på. Hur mycket som hon använt dessa framkommer inte, utan den enda källan som redovisas för berättelsen om Nolhaga är Adelskölds memoarer.

Till skillnad från den första romanen vänder sig den senare till en vuxen publik. Det finns flera likheter mellan de två verken, i båda figurerar trädgårdsmästaren Viktor Lundberg. Den tid som han verkade på Nolhaga var från slutet av 1870-talet då godset köptes av Adelsköld, tills man är tvungen att sälja det drygt tio år senare. I romanen beskrivs hur Lundberg kommer till ett förfallet Nolhaga och tillsammans med Adelsköld skapar parken, orangeriet och trädgården. Under samma tid träffar Lundberg sin fru och bildar familj. En av Adelskölds döttrar var gift Wallenberg vilket gjorde att Claes Adelsköld vid försäljning av Nolhaga kunde förmedla ett nytt arbete till Lundberg. Det blev som trädgårdsmästare på Wallenbergs gods Malmvik på en av Mäläröarna väster om Stockholm.

En likhet mellan romanerna är som nämnts att Adelskölds minnen är basen för händelseförloppet. Liksom i det första fallet har det här skapats en fiktiv dialog och där det saknas källor har tänkbara händelser fogats in och byggt ut berättelsen. Trots att romanen vänder sig till en vuxen publik har både tilltal, språkbruk och tankemönster många gånger, liksom i den första romanen, fått en modernare framtoning än 1880-talets sätt att tänka och uttrycka sig.

Ulf Lycke



BOKMÄSSAN

GÖTEBORG BOOK FAIR

Bok hålls på Svenska mässan i Göteborg den 25-28 september.

Vi ställer som tidigare ut tillsammans med Antikvariat Tranan. Monternummer är som tidigare B10:61.

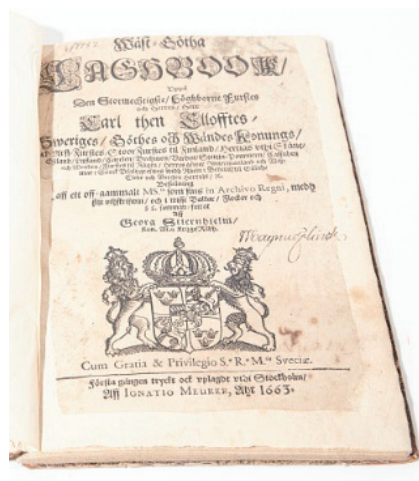
Vi erbjuder rabatterade biljetter till en kostnad av 130:-/st. Dessa biljetter gäller för entré för valfri mässdag. Ordinarie entrépriser är 310 kr (to-fr), 265 kr (lö-sö).

Beställda biljetter som består av en kod, som skickas per email. Har Du inte tillgång till mail, så kan vi även skicka biljett per post. Endast biljetter som använts behöver betalas.

Söker Du någon särskild boksökning, så meddela helst detta INNAN mässan. Kanske har vi ett ex!

Hör av Dig om biljetter eller boksökning till soask54@gmail.com eller tfn 070-7426518.

Bokauktion i Stora Levene lördagen den 25 oktober



Nu är det återigen dags för bokauktion i Stora Levene. Vid förra auktionen var det glädjande många som mötte upp till en dag med spännande böcker och god gemenskap. Styrelsen vill återigen uppmåna dig att komma och vara med vid våra auktioner och glädjas i böckernas värld.

Bokauktionerna är ett signum för Föreningen för Västgötlitteratur. Låt det förbli så.

Bokauktioner är sällsynta i dagens samhälle och därför gör vi allt för att ha dem kvar. Det säljs böcker i alla prisklasser. Ingen behöver bli utan.

Välkommen till en dag i god gemenskap den 25 oktober.

Katalog utsänds till prenumeranter. Vill du ha en boklista digitalt så hör av dig till Sven-Olof Ask.

Start 9.30

Fastpriserförsäljning av diverse böcker från 8.30

Kaffeservering